

Ewangelie i Epistoły Jakuba Wujka z 1593 r. i ich rewizja (ok. 1594–1595). O genezie wczesnonowożytnego katolickiego zbioru czytań liturgicznych w języku polskim

The 1593 *Gospels and Epistles* by Jakub Wujek, and Their Revision (c. 1594–1595).
On the Origins of the Early Modern Catholic Collection of Liturgical Readings in Polish

Tadeusz Rubik

Uniwersytet Warszawski
rubiktadeusz@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7647-2192>

ABSTRACT: The paper explores the textual and translatory origins of *Gospels and Epistles*, a Polish lectionary collection by Jakub Wujek, first published in 1593, revised around 1594–1595, and reprinted over 90 times throughout the 17th and 18th centuries. After discussing (in section 1) the basic context of the creation of the successive editions of the so-called Wujek's Bible (Gospel pericopes included in his homiletic collection, the New Testaments of 1593 and 1594, and the Old and New Testament Bible of 1599), the corpus of material and the methodology of analysis, section 2 presents a general characterisation of the lectionary collection's *editio princeps*, section 3 shows the relationship of the NT pericopes to the successive editions of "Wujek's Bible" and the sources of translation – as well as Wujek's translation method – whereas section 4 examines the OT pericopes. Part 5 analyses the revision of the 1593 *Gospels and Epistles* carried out c. 1594–1595 based on the 1594 New Testament. The summary gathers conclusions and poses research questions arising from the analyses presented.

KEYWORDS: Jakub Wujek, Andrzej Piotrkowczyk's printing house, Society of Jesus, Bible translations, Gospels and Epistles, lectionary, Mass pericopes, history of censorship, Renaissance humanism, Vulgate

SŁOWA KLUCZOWE: Jakub Wujek, drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, Towarzystwo Jezusowe, tłumaczenia Biblii, Ewangelie i Epistoły, lekcjonarz, perykopy liturgiczne, historia cenzury, renesansowy humanizm, Wulgata

Polski przekład Pisma Świętego, nazywany współcześnie „Biblią Wujka” został opracowany w kilku redakcjach w końcu XVI w. i używano go w Kościele katolickim do czasu opracowania Biblii Tysiąclecia¹. Mimo bogatego stanu badań długa historia żywej obecności „Biblii Wujka” w kulturze polskiej – mowa tu przecież o okresie ponad 350 lat – wciąż skrywa

Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2018–2024 jako projekt badawczy w ramach programu „Diamantowy Grant”. W okresie prac nad artykułem autor był stypendystą programu START 2023 Fundacji na rzecz Nauki Polskiej.

¹ Konwencjonalna nazwa „Biblia Wujka” ujęta jest w cudzysłów ze względu na nieostrość kategorii obejmującej w istocie kilka redakcji przekładu o nietożsamym tekście oraz nieoczywistą atrybucję finalnej redakcji – Biblii z 1599 r. (zob. sekcja Powstanie „Biblii Wujka” – zarys historyczny. Materiał i metodologia studium).

wiele tajemnic. Jedną z nich są zapoznane dzieje *Ewangelii i Epistoł*, zbioru czytań liturgicznych o charakterze lekcjonarzowym. Jak dotąd poświęcono mu pojedyncze wzmianki na marginesie innych zagadnień². Tymczasem w XVII i XVIII w. ukazało się ponad 90 (!) edycji zbioru wywodzących się z „Biblii Wujka”³. Dla porównania: w tym samym czasie Nowy Testament opublikowano pięć razy (1605, 1617, 1621, 1647, 1772), Biblię Starego i Nowego Testamentu – wyłącznie dwukrotnie (1740, 1771) i to poza granicami Pierwszej Rzeczypospolitej, we Wrocławiu⁴. Liczby te świadczą dobitnie, że to właśnie *Ewangelie i Epistoły* były najważniejszym źródłem umożliwiającym katolikom dawnej Polski poznanie pisanego słowa Bożego w ich matczynym języku.

Ze względu na tę kluczową rolę *Ewangelii i Epistoł* Jakuba Wujka w rozpowszechnianiu polskojęzycznego Pisma Świętego, w artykule opisano tekstowo-translatoryczne aspekty genezy czytań zawartych w *editio princeps* z 1593 r. (EiE1593)⁵. Przedmiotem badań były relacje zawartych w zbiorze perykop liturgicznych z redakcjami Nowego Testamentu z lat 90. XVI w. oraz źródłami wykorzystywanymi przez Wujka. Ich korpus oraz metodykę studium omówiono w pierwszej sekcji artykułu. Sekcja druga przynosi ogólną charakterystykę lekcjonarzowego zbioru. Trzecia i czwarta dotyczą zawartych w nim czytań z Nowego i Starego Testamentu. W sekcji piątej opisano rewizję EiE1593 przeprowadzoną ok. 1594/1595 r. na podstawie NT1594. W jej wyniku powstał typ tekstu nazwany tutaj EiE/NT1594, przedrukowywany w późniejszych wydaniach XVII- i XVIII-wiecznych.

2 Zob.: X.S.Ch [S. Chodyński], „O Biblii w przekładzie polskim ks. Wujka”, *Przegląd Katolicki* 32/18 (1894) 273–276; T. Sinko, „Nowy przekład Ewangelii [recenzja]”, *Czas* 164/70 (1917) 1–2; J. Archutowski, „*Vetera et nova*. Odnowienie tekstu Wujkowego i nowe przekłady Ksiąg Świętych”, *Ateneum Kapłańskie* 9–10 (1917) 3–5, 18–20; W. Smereka, „Zarys bibliograficzny ważniejszych wydań Biblii ks. Wujka (1593–1950)”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 3/1–2 (1950) 71–72; M. Kossowska, *Biblia w języku polskim* (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1968) II, 119–121, 327; K. Rutkowska, „O tekście polskim *Punktów kazań* Konstantego Szyrwidą”, *Leksikografia i Leksikologia* 3 (2013) 208–210. Wydania *Ewangelii i Epistoł* do 1638 r. rejestrował R. Pietkiewicz, nie badał jednak pochodzenia ich tekstu, zob. *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim* (Poznań: Pallotinum 2016) I, 647–648.

3 W zdecydowanej większości pod tytułem *Ewangelie i Epistoły*. Zob. *Centralny Katalog Kartkowy Poloników XVII–XVIII wieku*, Lav-Lego, fisze [364–579]. *Katalog* dostępny jest on-line, <https://polona.pl/preview/e7628944-9348-4de7-a785-bdda412baabd> [dostęp: 20.07.2024]. Trudno stwierdzić, jak bardzo niepełna jest liczba 20 wydań zbioru lekcjonarzowego w XVII i 50 w XVIII w., a do tego – ponad 20 edycji *Ewangelii polskich i litewskich tak niedzielnych, jako i wszystkich świąt* [...] (pierwodruk: [tłum. lit. J. Jaknavičius], Wilno: [b. dr.] 1637). Wielość edycji poświadczonych pojedynczą kopią, a także uszkodzonych egzemplarzy o nieustalonej przynależności wskazuje, że niektóre nakłady musiały zostać bezpowrotnie utracone, a inne czekają na odnalezienie. K. Estreicher odnotował „jedynie” ok. 30 edycji z tego okresu, zob. *Bibliografia polska* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 1939) XXXIII, 383–386.

4 Zob. np. Smereka, „Zarys bibliograficzny”, 68–72.

5 Skrót i konwencjonalne nazwy wydań wprowadzane są w toku wywodu i zebrane w bibliografii (1.1–3) o układzie chronologicznym.

1. Powstanie „Biblii Wujka” – zarys historyczny. Materiał i metodyka studium

Polskojęzyczny zbiór lekcjonarzowy (EiE1593 i następnie edycje typu EiE/NT1594) wywodził się z dwóch redakcji Nowego Testamentu Wujka (NT1593, NT1594), na podstawie których powstała z kolei pełna Biblia opublikowana po śmierci jezuity (B1599). Dlatego należy przypomnieć okoliczności powstania tych wersji⁶.

Pierwsze próby przekładu Wujka ukazały się w jego zbiorze homilii, *Postylli katolickiej mniejszej* (1579–1580). Tłumacz opowiadał się za humanistyczną zasadą: „nie broni Kościół *ad fontes recurrere* [powracać do źródeł] i z nimi *conferre* [porównywać – tekstu Wulgaty]”⁷. Jezuita trojako wykorzystywał grecki NT – wprowadzał oparte na nim korekty tekstualno-krytyczne, poprawiał Wulgatę jako jego nie w pełni adekwatne tłumaczenie (reprezentowane z kolei w polszczyźnie) oraz interpretował jej trudne miejsca, w których grecki NT był jaśniejszy. Ponadto Wujek przekładał bardzo dosłownie, narzucając polskiemu tłumaczeniu strukturę łacińskich (rzadziej – greckich) zdań i konstrukcji gramatycznych. Taka koncepcja przekładu pokrewna była nowoczesnym tłumaczeniom interlinearnym.

Prace nad translacją pełnego NT (ST miał powstać w dalszej kolejności) Wujek rozpoczął najpewniej na początku 1589 r. i ukończył w krótkim czasie, latem 1591 r. trwał już bowiem druk edycji. Przerwano go jednak po interwencji Lodovica Masellego, wizytatora polskiej prowincji Towarzystwa Jezusowego, który został poinformowany, że wyznaczeni cenzorzy nie współpracowali z Wujkiem, co naruszało warunki zgody udzielonej wcześniej przez Grzegorza XIII za pośrednictwem generała Claudia Aquavivy. Prawdopodobnie dodatkowym powodem wstrzymania druku była publikacja Wulgaty sykstyńskiej (1590), której egzemplarz krakowscy jezuici otrzymali w lipcu 1591 r. Zgodnie z postulatem Soboru Trydenckiego edycja sfinalizowana przez Sykstusa V miała przynieść katolikom jednolity tekst, który – jako autorytatywny – należało przyjąć zgodnie z zawartą we wstępie klauzulą *ne varietur*⁸. Wokół Wulgaty sykstyńskiej pojawił się szereg kontrowersji, w związku z którymi po śmierci papieża, jeszczew końcu 1590 r., wstrzymano dystrybucję. Jezuici w Polsce musieli jednak zdawać sobie sprawę, że tłumaczenie NT Wujka z elementami krytyki tekstu Wulgaty na podstawie greckiego „oryginału” narusza krystalizujące się zasady⁹.

Aby wypełnić warunek zgody Grzegorza XIII na dokonanie polskiego przekładu Biblii, Maselli, mający na dniach objąć urząd polskiego prowincjała, na przełomie sierpnia i września 1591 r. wyznaczył w Krakowie komisję cenzorów mających pracować z Wujkiem:

6 Za: T. Rubik, *Biblia Wujka, Rabba i Grodzickiego. Historia powstania jezuickiego przekładu (ok. 1579–1599) w kontekście kulturowo-konfesyjnym epoki* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2024) 380–679.

7 J. Wujek, „Przedmowa”, *Postylla katolicka mniejsza* [...] (Kraków: w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka 1590): (3v. W artykule pisownia polskojęzycznych źródeł z XVI–XVII w. została dostosowana do współczesnej, jednakże bez ingerowania w dawne formy fleksyjne, słowotwórstwo i archaizmy leksykalne.

8 Zob. Sykstus V, „Aeternus ille”, Wulgata sykstyńska [5r-v] nieliczbowane.

9 Klauzulę *ne varietur* wprowadzono ponownie w Wulgacie syksto-klementyńskiej z 1592 r., zob. *3r-4v nieliczbowane.

Stanisława Warszewickiego, Łukasza Zelasciusa i Justa Rabba. Kilka tygodni później pustosząca miasto zaraza zabiła jednak Warszewickiego i Zelasciusa, w związku z czym Wujek współpracował wyłącznie z Rabbem – wykształconym grecystą o humanistycznej formacji – przynajmniej do momentu, kiedy Maselli uzupełnił skład zespołu o akurat dyspozycyjnych Jakuba Safarniusa i Szymona Frideliusa (prawdopodobnie blisko końca prac komisji). Owocem tej współpracy było wprowadzenie szeregu zmian do niedoszłego wydania NT. Zmiany te można rekonstruować na podstawie porównania najpierw perykop ewangelicznych w kolejnych wydaniach *Postylli mniejszej*, a następnie – odpowiednich partii tekstu w NT1593.

W *Postylli* z końca 1590 r. Wujek zaktualizował bowiem perykopy (względem wcześniejszych edycji homiletycznego zbioru), dlatego można założyć, że do pewnego stopnia odzwierciedlają gotowy przekład Ewangelii sprzed współpracy z Rabbem. Tekst perykop ewangelicznych w *Postylli* zmienił się nieznacznie (przekształcenia w ok. 13% wersetów względem poprzedniej edycji, z 1582 r.), a główną modyfikacją strategii translatorskiej był nieco mniejszy nacisk na literalizm.

Zestawienie perykop z *Postylli* z 1590 r. (do pewnego stopnia poświadczających ukończony przekład Ewangelii Wujka) z NT1593 świadczy zaś, że przekład Nowego Przymierza przygotowany z Rabbem został gruntownie przekształcony: ponad 90% wersetów reprezentowanych w *Postylli* z 1590 r. ma w NT1593 inną postać. Dążenie do dosłowności ustąpiło miejsca staraniom o humanistyczną elegancję stylu (*elegantia*) – jej wyznacznikiem była zgodność języka przekładu z systemem i uzusem polszczyzny, tak aby przetłumaczony tekst był jednoznaczny i zrozumiały dla czytelników. Wciąż obowiązywała zasada *ad fontes*: współpracujący jezuita uważnie lustrowali tekst grecki, choć względem perykop z *Postylli* zmniejszyła się nieco liczba tekstualno-krytycznych korekt na nim opartych. Wydanie zaopatrzone jest przy tym w obszerny i złożony aparat krytyczny – marginesy wypełniają setki not wskazujących różnice między podstawami przekładu: Wulgatą lowańską i greckim tekstem Poligloty antwerpskiej.

Jeszcze podczas prac nad przekładem NT Stanisław Grodzicki, kanclerz Akademii Wileńskiej, wystąpił przeciw takiej koncepcji tłumaczenia. Dnia 31 marca 1592 r. przesłał do Aquavivy list oskarżający Wujka o wykroczenie przeciw trydenckiemu dekretnowi *Przyjęcie wydania Biblii zwanego Wulgatą*. W ocenie Grodzickiego tłumaczenie niedosłowne równało się indywidualnej interpretacji Biblii wbrew wykładni Kościoła (zawartej w literalnym sensie Wulgaty), wykorzystywanie tekstu greckiego jako źródła do emendacji jej tekstu miało zaś naruszać koncepcję jej autentyczności.

Jednakże list Grodzickiego dotarł do Rzymu z opóźnieniem, dlatego na tamtym etapie nie wpłynął na przekład. Dopiero na przełomie 1592 i 1593 r. prowincjał Maselli odniósł się w korespondencji do wątpliwości generała wzbudzonych przez wiadomości od Grodzickiego. Pisał, że druk NT1593 był na tyle zaawansowany, iż trudno byłoby go wstrzymać, a Wujek pracował w pośpiechu i ponaglał wydanie. Prawdopodobnie, jak można wnioskować, chciał uprzedzić publikację autorytatywnej Wulgaty syksto-klementyńskiej, która miała zamknąć możliwość działań o charakterze tekstualno-krytycznym (ze względu na

klauzulę *ne varietur*). Inne źródła świadczą, że przynajmniej od końca 1591 r. tłumacz wiedział o planach jej rychłej publikacji.

W wyniku tych kontrowersji Maselli – choć nie przerwał finalizowanego już druku NT1593 – zakazał Wujkowi publikować powstający *Psalterz*. Zastrzeżenia względem Wujkowej koncepcji przekładu Biblii miała rozważyć prowincjalna kongregacja w lipcu 1593 r. Zachowana dokumentacja nie zawiera wprawdzie informacji o dyskusjach nad tłumaczeniem PŚ, jednakże notatka Jana Konarskiego (rektora kolegium w Poznaniu) świadczy, że w tym okresie szersze grono jezuitów zaczęło podzielać wątpliwości Grodzickiego. On i Wujek zostali oddelegowani na kongregację generalną do Wiecznego Miasta, gdzie przy udziale jezuickich superiorów i uczonych wypracowano najpewniej jakąś formę kompromisu. Świadczy o tym – przy braku innych źródeł – wydanie Nowego Testamentu z 1594 r. (NT1594) opublikowane po powrocie delegatów. Istotnie, po ukazaniu się Wulgaty syksto-klementyńskiej Wujek dostosował do niej tekst tłumaczenia (do edycji z 1593 r.), jednakże nie uwzględnił sformułowanego przez Grodzickiego postulatu skrajnego literalizmu. W istocie modyfikacje, jakie Wujek wprowadził, dotyczyły wyłącznie 4% wersetów. Co więcej, pojawiły się nowe wyraziste przykłady odejścia od litery Wulgaty: skoro NT1594 w odróżnieniu od NT1593 nie zawierał aparatu krytycznego, który pozwalał wyklarować na marginesach trudne terminy i frazy przekopiowane z języków biblijnych, należało zrobić to w samym tekście (zob. przykłady w sekcjach 3. i 5. artykułu).

Przekład ST powstał w latach 1593/1594–1596, w dużej części na terenach dzisiejszej Rumunii, gdzie Wujek zarządzał misją siedmiogrodzką. Pracowity duchowny nie doczekał zwieńczenia wiekopomnego dzieła: publikacji Biblii Starego i Nowego Testamentu. Kilka miesięcy po powrocie do Krakowa, 27 lipca 1597 r. „opuścił to życie nie bez wielkiej opinii świętości”, jak pisał o nim młodszy o pokolenie Jan Wielewicz¹⁰.

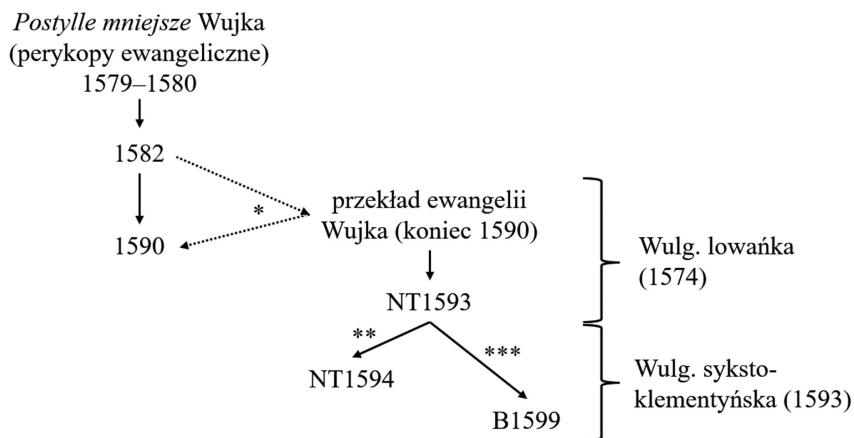
Ojcowie zebrani w sierpniu 1597 r. na prowincjalnej kongregacji zdecydowali o ponownej rewizji całego tłumaczenia Biblii. W tym celu powołano zespół pod kierownictwem Grodzickiego. W ciągu niespełna roku on, Jan Brant i Adrian Radziwiński (być może również Rabb oraz Marcin Łaszcz), pracując w kolegium w Poznaniu, na podstawie NT1593 i rękopisów ST Wujka zrewidowali polską Biblię do litery Wulgaty syksto-klementyńskiej (1593). Równolegle do korekty polscy jezuici z pomocą kardynała Jerzego Radziwiłła uzyskali dla publikacji aprobatę Klemensa VIII – niezbędną ze względu na obostrzenia zawarte w nowym *Indeksie ksiąg zakazanych* (1596).

B1599 z formułą „z pozwoleniem Stolicy [= Stolicy]¹¹ Apostolskiej” ukazała się w Krakowie. Literalne oddawanie Wulgaty, postulowane przez Grodzickiego i opisane we wstępie do publikacji, stało się podstawą strategii translatorskiej (zob. przykłady w 3. i 4.). Edycja była jednak niedopracowana, co wynikało między innymi z pośpiechu i niekonsekwencji rewizji. Cenzorzy podzielili się bowiem pracą, ale nie ustalili szczegółowych zasad.

10 Tłum. własne za: J. Wielewicz, *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1881) I, 239: „ex hac vita migravit non sine magna sanctitatis opinione”.

11 Wszystkie wyjaśnienia i uzupełnienia w nawiasach [] pochodzą od autora.

Istotnie analiza NT wskazuje, że nie modyfikowali niektórych miejsc (zapewne w wyniku ich przeoczenia), w których przekład NT1593 oddawał lekcje Wulgaty niezgodne z edycją syksto-klementyńską lub był zależny od tekstu greckiego.

Ryc. 1. Relacje perykop ewangelicznych w *Postyllach mniejszych* oraz redakcji NT: 1593, 1594 i według B1599

* Wujek opracował przekład ewangelii na podstawie wcześniejszych prac, a następnie zaktualizował perykopy ewangeliczne w *Postylli* z 1590 r.

** Wujek opracował NT1594 na podstawie NT1593, dostosowując tekst do Wulgaty syksto-klementyńskiej.

*** Komisja Grodzickiego za podstawę rewizji przyjęła NT1593.

Na potrzeby rekonstrukcji tekstowo-translatorycznych aspektów genezy tekstu biblijnego w EiE1593 zestawiono jego perykopy z odpowiednimi fragmentami: *Postylli* z 1590 r., NT1593, NT1594 i B1599 (których porównanie opracowano wcześniej, w związku z badaniami nad tymi redakcjami „Biblii Wujka”). Miejsca różniące perykopy EiE1593 od NT1593 i NT1594 – ich bezpośredniego źródła oraz najbliższej w czasie, kolejnej redakcji przekładu NT – przeanalizowano pod kątem zastosowanych metod translatorskich z odniesieniem do wykorzystanych przez Wujka źródeł. Zaliczały się do nich: Wulgata łowańska (1574), opublikowane w Rzymie typiczne edycje syksto-klementyńskie (1592 i 1593) oraz *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum* (wykorzystano edycję Christophe’a Plantina z 1587 r., dalej: *Mszał trydencki*), a także – tu uwzględniane w wybranych przypadkach – tekst grecki Poliglotty antwerpskiej, łaciński Erazma z Rotterdamu i jego *Annotationes* (1535). W analizach wzięto również pod uwagę edycje dawniejszych, polskich *Missale Cracoviense* oraz *Missale Gnesnense*, choć podtytuł EiE1593 (*według porządku rzymskiego*) wyraźnie odsyła do rytu rzymskiego¹². Różnice tekstowe między

12 Uwzględniono wydania: *Missale secundum ritum insignis Ecclesie cathedralis Cracoviensis noviter emendatum* (Venetiis: per Petrum Liechtenstein 1532); *Missale Ecclesie et Provinciae Gnesnensis* (Maguntiae: in officina Francisci Bohemi 1555).

czytaniaми oraz przede wszystkim ich wybór – zgodny z rytmem rzymskim – dowodzą, że to właśnie *Mszał trydencki* był podstawą prac Wujka nad polskim zbiorem lekcjonarzowym¹³.

Porównano ponadto kilkadziesiąt lekcji perykop obecnych w EiE1593 według trzynastu edycji EiE z okresu XVII–XVIII w.¹⁴ Zestawienie ujawniło, że na wczesnym etapie transmisji (przed 1626 r. – z tego roku pochodzi najstarsza, XVII-wieczna edycja, do której udało się dotrzeć podczas kwerend) czytania liturgiczne zostały zrewidowane na podstawie NT1594 i to właśnie ten typ tekstu, nazywany tu EiE/NT1594, przedrukowywano w późniejszych edycjach *Ewangelii i Epistoł*. Analiza perykop ewangelicznych zamieszczonych w zbiorach homiletycznych Piotra Skargi (*Kazania na niedziele i święta* z 1595 r.) oraz Wujka (*Postylla katolicka mniejsza* z 1596 r.) wykazała, że zawierają one ten sam typ tekstu, co pozwoliło zatem datować rewizję EiE1593 na 1594/1595 r.

Artykuł ma więc charakter porównawczy i dzieli się dalej na cztery sekcje: druga zawiera ogólną charakterystykę wydania EiE1593, w trzeciej analizuje się perykopy EiE1593 z NT, w czwartej – z ST, w piątej zaś – perykopy według typu tekstu EiE/NT1594.

2. Ewangelie i epistoły z 1593 r.

Postyllę mniejszą z 1590 r., NT1593, NT1594 oraz EiE1593 opublikował Andrzej Piotrkowczyk starszy, krakowski drukarz blisko współpracujący z katolicką hierarchią¹⁵. Otrzymał od Zygmunta III Wazy piętnastoletni przywilej na wyłączność publikacji NT Wujka. Dokument z 21 maja 1592 r. wskazuje, że tryb rozpowszechniania dzieła został już wówczas zaplanowany:

wiedząc, że oprócz wydrukowanej przez siebie Postylli wielbnego ojca Jakuba Wujka [1590], [Piotrkowczyk] chciałby [...] dla powszechnego pożytku powierzyć prasom [drukarskim] – i w ten sposób dobrze przysłużyć się Kościołowi – także Nowy Testament przełożony przez tegoż autora z łaciny i greki na mowę wernakularną i objaśniony katolickimi uwagami, a także osobno tekst tegoż Nowego Testamentu bez uwag i ponadto małą postyllę zebraną z tego tekstu i starannie opracowaną, postanowiliśmy, iż należy mu dać i przyznać specjalny przywilej¹⁶.

- 13 Różnice tekstowe: por. np. Mt 21,1 na Niedzielę Palmową (tabela 1; *Missale* 1532, 67r-v; *Missale* 1555, 77r). Wybór czytań liturgicznych: np. na 1 niedzielę Adwentu według EiE1593 i *Mszału trydenckiego* wypada Łk 21,25–33, natomiast według *Missale Cracoviense* i *Gnesnense* – Mt 21,1–9. Ponadto w EiE1593 niedziele II okresu zwykłego następują „po Świętkach [= Pięćdziesiątnicy]”, jak w *Mszale trydenckim*, tymczasem w *Missale Cracoviense* prosto *Gnesnense* (a także w edycjach *Postylli katolickiej mniejszej* Wujka) – „po Świętej Trójcy”.
- 14 Porównane miejsca: Pnp 8,6–7; Mt 2,4–11; 8,8; 18,9; 22,9; Łk 14,1–9; 19,2–3; J 3,8; 14,2–3; 16,17–22; Rz 10,15–16; 13,11–13; 1 Kor 1,7; 1 Tes 4,1–6; 1 P 2,15; 3,8–12. Analizowane wydania zob. Bibliografia 1.3.
- 15 M. Komorowska, *Piotrkowczykowie. Z dziejów drukarstwa krakowskiego przełomu XVI i XVII wieku* (Kraków: Wydawnictwo UJ 2023) 9–22, 55–136, 239–243.
- 16 Tłum. własne za: *Privilegia typographica Polonorum*. Polskie przywileje drukarskie 1493–1793 (wyd. M. Juda) (Lublin: Wydawnictwo UMCS 2010) 165: „intelleximus eundem praeter *Postillam* autore venerabili Jacobo Wuięko [...] per eum excussam, *Novum* etiam *Testamentum* ab eodem autore [= *autore*] ex latino et graeco in vernaculum sermonem translatus, et annotationibus catholicis illustratus, nec nos [= *nec non*] seorsim textum sine annotationibus eiusdem *Novi Testamenti*, tum etiam *postillam* parvam ex eodem textu collectam

Kategoria „mała postylla” obejmuje nie tylko *Postyllę katolicką mniejszą* Wujka (nazywaną po łacinie właśnie *postilla parva*; w 1596 r. Piotrkowczyk wydrukował ją ze zaktualizowanymi perykopami liturgicznymi), lecz także zbiór lekcjonarzowy – ten nazywano często „postyllą”¹⁷. *Editio princeps* z formułą przywileju („Cum gratia et privilegio S[acrae] R[e]giae M[aiestatis]”) ukazała się w 1593 r. pod tytułem *Ewangelie i Epistoły tak niedzielne, jako i świąt wszystkich, które w Kościele katolickim według rzymskiego porządku przez cały rok czytają. Przez D[oktora] Jakuba Wujka Societatis Iesu przełożone. Przydane są modlitwy kościelne na każdą niedzielę i święto*.

Edycja jest anonimem typograficznym: na karcie tytułowej Piotrkowczyk pochwalił się co prawda przywilejem monarchy, nie podał jednak nazwy oficyny, choć jej tożsamość nie była raczej sekretem¹⁸. Nie ma też wzmianki o aprobachie duchownej, choć wymagane przez prawo kanoniczne informacje znajdowały się na kartach tytułowych *Postylli* z 1590 r., NT1593 i NT1594¹⁹. Brak tych wiadomości był prawdopodobnie powiązany z kontrowersjami dotyczącymi przekładu – w tym okresie prowincjał Maselli nakazał Wujkowi wstrzymać się z publikacją *Psalterza* do czasu prowincjalnej kongregacji – bez dodatkowych źródeł trudno jednak stwierdzić coś więcej.

EiE1593 dzielą się na czytania *de tempore* oraz wybrane *de sanctis*, uporządkowane według przebiegu roku liturgicznego i wybrane zgodnie z rytym rzymskim²⁰. W tym sensie zbiór lekcjonarzowy poświadcza stopniowe wdrażanie pottrydenckich reform w państwie polsko-litewskim i, jak się wydaje, można go wiązać z wprowadzeniem w 1593 r. *Mszалу rzymskiego* w archidiecezji krakowskiej przez lokalny synod i jej ordynariusza, kardynała Radziwiłła²¹. Tymczasem w *Postyllach mniejszych* Wujka (np. w edycji z 1590 r., ale też z 1596 i 1605 r.), jeśli wybór czytań mszalnych różnił się między „zwyczajem” rzymskim i lokalnym, podawano dwa czytania²².

et elucubratam in communem utilitatem typis committere, atque ea in re de ecclesia bene mereri velle, [...] eam illi singularem praerogativam dandam et concedendam esse duximus”.

17 Zob. np. tytuł zbioru na dni powszednie Wielkiego Postu: *Ewangelie i Epistoły na dni postne powszednie i na niektóre inne święta w pierwszej postylce opuszczone* [mowa o EiE 1593 i ich przedrukach]. (Kraków: [brak wydawcy] 1626) [1r] nieliczbowane, a także: K. Opaliński, „Postylla”, *Słownik polszczyzny XVI wieku* (red. F. Pełowski) (Warszawa: Wydawnictwo IBL 2000) XXVIII, 225.

18 Nt. atrybucji druku Andrzejowi Piotrkowczykowi starszemu zob. np. Komorowska, *Piotrkowczycy*, 339.

19 „Z dozwoleniem starszych. [...] W drukarni Andrzeja Piotrkowczyka”. Informacje nie pojawiają się też w kolofonie EiE1593 – egzemplarze BJ są kompletne. Zob. P. Buchwald-Pelcowa, *Cenzura w dawnej Polsce. Między prasą drukarską a stosem* (Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich 1997) 123–171.

20 Por. perykopy na: 2 i 4 ndz Adwentu, 2 ndz Postu, św. Trójcy oraz św. Mikołaja, Bartłomieja, Marcina, Wojciecha (*Epistola de communi unius martyris extra tempus Paschale; Euangelia de communi tempore Paschali*) według EiE1593 (tabela 1), *Mszalu trydenckiego* oraz *Missale Gnesense* i *Cracoviense* (przypis 11).

21 *Constitutiones synodi dioecessanae Cracoviensis [...] anno Domini M.D. nonagesimo tertio* (Cracoviae: in Archityp. Regia et Ecclesiastica Lazari 1593) 5, 11. Szerzej nt. wdrażania w Polsce *Mszalu trydenckiego* zob. P. Szczaniecki, *Służba Boża w dawnej Polsce* (Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów 2020) 339–420.

22 Zob. np. *Regestr* [= spis treści] w *Postylli katolickiej mniejszej* z 1590, 1596 i 1605 r., [1r] nieliczbowane (we wszystkich edycjach): „Na pierwszą niedzielę Adwentu [...] u Mateusza we 21 kapit[ulum, tj. rozdziale]. [...] Na pierwszą niedzielę adwentową druga Ewangelia wedle zwyczaju rzymskiego [...] u Łukasza we

W *editio princeps* EiE na poszczególne dni załączono z odsyłaczem do numerów rozdziałów „lekcję” z ST, Dz, Listu apostołskiego bądź Ap, „ewangelię” oraz „modlitwę kościelną”²³. Zbiór składa się łącznie ze 179 czytań NT (ok. 1500 wersetów) oraz 13 ST (100 wersetów), a oprócz tego zawiera kilka „pustych” perykop – raz już wydrukowanych fragmentów nie zamieszczano ponownie, lecz odsyłało do nich²⁴. Zawartość edycji przedstawia tabela 1: według przebiegu roku liturgicznego (tabela 1a) oraz kolejności ksiąg biblijnych (tabela 1b). Wydanie jest bardzo poprawne²⁵.

Tabela 1a. Zawartość perykop EiE1593 według roku liturgicznego
(nazwy niedziel i świąt zgodnie z pisownią oryginalną)

lp.	niedziela/dzień świąteczny	tekst	lp.	niedziela/dzień świąteczny	tekst
1	1 ndz Adwentu	Rz 13,11–14 Łk 21,25–33	13	dz Trzech Królów	Iz 60,16–21 Mt 2,1–12
2	2 ndz	Rz 15,5–13 Mt 11,2–10	14	1 ndz po Trzech Królach	Rz 12,1–5 Łk 2,42–52
3	3 ndz	Flp 4,4–7 J 1,19–27	15	2 ndz	Rz 12,5–16 J 2,1–11
4	4 ndz	1 Kor 4,1–4 Łk 3,1–6	16	3 ndz	Rz 12,16–21 Mt 8,1–13
5	Boże Narodzenie msza 1	Tt 2,11–15 Łk 2,1–14	17	4 ndz	Rz 13,8–10 Mt 8,23–27
6	msza 2	Tt 3,4–7 Łk 2,15–20	18	5 ndz	Kol 3,12–17 Mt 13,24–30
7	msza 3	Hbr 1,1–12 J 1,1–14	19	6 ndz	1 Tes 1,2–10 Mt 13,31–35
8	św. Szczepana	Dz 6,7–10; 7,54–59 Mt 23,34–39	20	ndz Starego Mięsopestu	1 Kor 9,24–10,5 Mt 20,1–16
9	Jana Ewangelisty	Syr 15,1–6 J 21,19–24	21	ndz przed Mięsopestem	2 Kor 11,19–12,9 Łk 8,5–15
10	Młodzianków	Ap 14,1–5 Mt 2,13–18	22	ndz mięsopestna	1 Kor 13,1–13 Łk 18,31–43
11	Ndz po Bożym Narodzeniu	Ga 4,1–7 Łk 2,33–40	23	1 ndz Postu	2 Kor 6,1–10 Mt 4,1–11
12	dz Nowego Lata	Ga 3,23–29 Łk 2,21	24	2 ndz	1 Tes 4,1–7 Mt 17,1–9

21 [rozdziale]”. Dodane czytania „wedle zwyczaju rzymskiego” po raz pierwszy pojawiły się w *Postylli większej* z 1584 r., zob. Rubik, *Biblia Wujka*, 697–707.

23 Np. 1 ndz Adwentu: „Prosimy Cię, Panie, abyś raczył moc Twoję wzbudzić, a przyjąć do nas, abyśmy od nadchodzących niebezpieczeństw grzechów naszych za Twoją obroną wyrwani i za Twoją pomocą wybawieni byli, Który żywiesz i królujesz z Bogiem Ojcem w jedności Ducha świętego, Boże, przez wszystkie wieki wieków. Amen”.

24 Np. „W dzień narodzenia Panny Marijej lekcja i ewangelia taż, która w dzień poczęcia Panny Marijej wyższej [= wyżej]”.

25 Odnutowano wyłącznie dwa ubytki tekstu (Łk 11,22 i 2 Kor 3,7), nieścisłość w siglum (12 ndz po Świątkach) oraz usterkę redakcji (tabela 2).

l.p.	niedziela/dzień święteczny	tekst	l.p.	niedziela/dzień święteczny	tekst
25	3 ndz	Ef 5,1–9	48	5 ndz	1 P 3,8–15
		Łk 11,14–28			Mt 5,20–24
26	4 ndz	Ga 4,22–31	49	6 ndz	Rz 6,3–11
		J 6,1–15			Mk 8,1–9
27	5 ndz	Hbr 9,11–15	50	7 ndz	Rz 6,19–23
		J 8,46–59			Mt 7,15–21
28	ndz Kwietna	Flp 2,5–11	51	8 ndz	Rz 8,12–17
		Mt 21,1–9			Łk 16,1–9
29	ndz Wielkanocna	1 Kor 5,7–8	52	9 ndz	1 Kor 10,6–13
		Mk 16,1–7			Łk 19,41–47
30	pon Wielkanocny	Dz 10,37–43	53	10 ndz	1 Kor 12,2–11
		Łk 24,13–35			Łk 18,9–14
31	wt Wielkanocny	Dz 13,16.26–33	54	11 ndz	1Kor 15,1–10
		Łk 24,36–47			Mk 7,31–37
32	1 ndz po Wielkanocy	1 J 5,4–10	55	12 ndz	2 Kor 3,4–9
		J 20,19–31			Łk 10,23–27
33	2 ndz	1 P 2,21–25	56	13 ndz	Ga 3,16–22
		J 10,11–16			Łk 17,11–19
34	3 ndz	1P 2,11–19	57	14 ndz	Ga 5,16–24
		J 16,16–22			Mt 6,24–33
35	4 ndz	Jk 1,17–21	58	15 ndz	Ga 5,25–6,10
		J 16,5–14			Łk 7,11–16
36	5 ndz	Jk 1,22–27	59	16 ndz	Ef 3,13–21
		J 16,23–30			Łk 14,1–11
37	Wniebowstąpienia	Dz 1,1–11	60	17 ndz	Ef 4,1–6
		Mk 16,14–20			Mt 22,35–46
38	ndz po Bożym Wstąpieniu	1 P 4,7–11	61	18 ndz	1 Kor 1,4–8
		J 15,25–16,4			Mt 9,1–8
39	ndz święteczna	Dz 2,1–11	62	19 ndz	Ef 4,23–28
		J 14,23–31			Mt 22,2–14
40	pon święteczny	Dz 10,42–48	63	20 ndz	Ef 5,15–21
		J 3,16–21			J 4,46–53
41	wt święteczny	Dz 8,14–17	64	21 ndz	Ef 6,10–17
		J 10,1–10			Mt 18,23–35
42	św. Trójcy	Rz 11,33–36	65	22 ndz	Flp 1,6–11
		Mt 28,18–20			Mt 22,15–21
43	1 ndz po Świątkach	1 J 4,8–21	66	23 ndz	Flp 3,17-[4,3]
		Łk 6,36–42			Mt 9,18–26
44	Boże Ciało	1 Kor 11,23–29	67	24 ndz	Kol 1,9–14
		J 6,55–58			Mt 24,15–35
45	2 ndz po Świątkach	1 J 3,13–18	68	św. Andrzeja Apostoła	Rz 10,10–18
		Łk 14,16–24			Mt 4,18–22
46	3 ndz	1 P 5,6–11	69	św. Mikołaja Biskupa	Hbr 13,7–17
		Łk 15,1–10			Mt 25,14–23
47	4 ndz	Rz 8,18–23	70	poczęcia Panny Marijej	Prz 8,22–36
		Łk 5,1–11			Mt 1,1–16

l.p.	niedziela/dzień świąteczny	tekst	l.p.	niedziela/dzień świąteczny	tekst
71	św. Tomasza Apostoła	Ef 2,19–22 J 20,24–29	85	św. Marię Magdaleny	Pnp 3,2–4; 8,4,6–7 Łk 7,36–50
72	św. Agnieszki	Syr 51,1–12 Mt 25,1–13	86	św. Jakuba Apostoła	1 Kor 4,9–15 Mt 20,20–23
73	nawrócenia św. Pawła	Dz 9,1–22 Mt 19,27–29	87	św. Wawrzyńca	2 Kor 9,6–10 J 12,24–26
74	oczyszczenia Panny Marię	Ml 3,1–4 Łk 2,22–32	88	wniebowzięcia Panny Marię	Syr 24,11–20 Łk 10,38–42
75	św. Macieja Apostoła	Dz 1,15–26 Mt 11,25–30	89	św. Bartłomieja Apostoła	1 Kor 12,27–31 Łk 6,12–19
76	zwiastowania Panny Marię	Iz 7,10–15 Łk 1,26–38	90	podwyższenia Krzyża św.	Flp 2,8–11 J 12,31–36
77	św. Wojciecha	Hbr 5,1–6 J 15,1–7	91	narodzenia Panny Marię	[odsłacz do poczęcia Panny Marię]
78	św. Filipa i Jakuba Apostołów	Mdr 5,1–5 J 14,1–13	92	św. Mateusza	Ez 1,10–14 Mt 9,9–13
79	nalezienia (= odnalezienia) Krzyża św.	Flp 2,5–11 J 3,1–15	93	św. Michała Archaniola	Ap 1,1–5 Mt 18,1–10
80	św. Stanisława biskupa i męczennika	1 P 1,3–7 J 15,5–11	94	św. Szymona i Judy Apostołów	Ef 4,7–13 J 15,17–25
81	św. Jana Chrzciciela (narodzenie)	Iz 49,1–7 Łk 1,57–68	95	Wszystkich Świętych	Ap 7,2–12 Mt 5,1–12
82	św. Piotra i Pawła (apostołów)	Dz 12,1–11 Mt 16,13–19	96	św. Marcina biskupa i wyznawce	Syr 44,16–17.20.22.25–27; 45,3.8.19–20 Łk 11,33–36
83	nawiedzenia Panny Marię	Pnp 2,8–14 Łk 1,39–47	97	św. Katarzyny	[odsłacz do św. Agnieszki]
84	św. Małgorzaty	2 Kor 10,17–11,2 Mt 13,44–52	98	poświęcenia kościoła	Ap 21,2–5 Łk 19,1–10

Tabela 1b. Zawartość perykop EiE1593 według ksiąg biblijnych
(nazwy niedziel i świąt zgodnie z pisownią oryginalną)

l.p.	tekst	niedziela/dzień świąteczny	l.p.	tekst	niedziela/dzień świąteczny
1	Prz 8,22–36	poczęcia Panny Marię	10	49,1–7	św. Jana Chrzciciela (narodzenie)
2	Pnp 2,8–14	nawiedzenia Panny Marię	11	60,1–6	Trzech Królów
3	3,2–4; 8,4,6–7	św. Marię Magdaleny	12	Ez 1,10–14	św. Mateusza
4	Mdr 5,1–5	św. Filipa i Jakuba Apostołów	13	MI 3,1–4	Oczyszczenia Panny Marię
5	Syr 15,1–6	Jana Ewangelisty	14	Mt 1,1–16	Poczęcia Panny Marię
6	24,11–20	wniebowzięcia Panny Marię	15	2,1–12	Trzech Królów
7	44,16–17.20.22.25–27; 45,3.8.19–20	św. Marcina biskupa i wyznawce	16	2,13–18	Młodzianków
8	51,1–12	św. Agnieszki	17	4,1–11	1 ndz Postu
9	Iz 7,10–15	zwiastowania Panny Marię	18	4,18–22	św. Andrzeja Apostoła
			19	5,1–12	Wszystkich Świętych

l.p.	tekst	niedziela/dzień świąteczny	l.p.	tekst	niedziela/dzień świąteczny
20	5,20–24	5 ndz po Świątkach	64	6,12–19	św. Bartłomieja Apostoła
21	6,24–33	14 ndz po Świątkach	65	6,36–42	1 ndz po Świątkach
22	7,15–21	7 ndz po Świątkach	66	7,11–16	15 ndz po Świątkach
23	8,1–13	3 ndz po Trzech Królach	67	7,36–50	św. Marij Magdaleny
24	8,23–27	4 ndz po Trzech Królach	68	8,5–15	ndz przed Mięsopestem
25	9,1–8	18 ndz po Świątkach	69	10,23–37	12 ndz po Świątkach
26	9,9–13	św. Mateusza	70	10,38–42	Wniebowzięcia Panny Marij
27	9,18–26	23 ndz po Świątkach	71	11,14–28	3 ndz Postu
28	11,2–10	2 ndz Adwentu	72	11,33–36	św. Marcina biskupa i wyznawce
29	11,25–30	św. Macieja Apostoła	73	14,1–11	16 ndz po Świątkach
30	13,24–30	5 ndz po Trzech Królach	74	14,16–24	2 ndz po Świątkach
31	13,31–35	6 ndz po Trzech Królach	75	15,1–10	3 ndz po Świątkach
32	13,44–52	św. Małgorzaty	76	16,1–9	8 ndz po Świątkach
33	16,13–19	św. Piotra i Pawła (apostołów)	77	17,11–19	13 ndz po Świątkach
34	17,1–9	2 ndz Postu	78	18,9–14	10 ndz po Świątkach
35	18,1–10	św. Michała Archaniola	79	18,31–43	ndz mięsopestna
36	18,23–35	21 ndz po Świątkach	80	19,1–10	poświęcenia kościoła
37	19,27–29	nawrócenia św. Pawła	81	19,41–47	9 ndz po Świątkach
38	20,1–16	ndz Starego Mięsopestu	82	21,25–33	1 ndz Adwentu
39	20,20–23	św. Jakuba Apostoła	83	24,13–35	pon Wielkanocny
40	21,1–9	ndz Kwietna	84	24,36–47	wt Wielkanocny
41	22,2–14	19 ndz po Świątkach	85	J 1,1–14	Boże Narodzenie msza 3
42	22,15–21	22 ndz po Świątkach	86	1,19–27	3 ndz Adwentu
43	22,35–46	17 ndz po Świątkach	87	2,1–11	2 ndz po Trzech Królach
44	23,34–39	św. Szczepana	88	3,1–15	nalezienia Krzyża św.
45	24,15–35	24 ndz po Świątkach	89	3,16–21	pon świąteczny
46	25,1–13	św. Agnieszki	90	4,46–53	20 ndz po Świątkach
47	25,14–23	św. Mikołaja Biskupa	91	6,1–15	4 ndz Postu
48	28,18–20	św. Trójcy	92	6,55–58	dz Bożego Ciała
49	Mk 7,31–37	11 ndz po Świątkach	93	8,46–59	5 ndz Postu
50	8,1–9	6 ndz po Świątkach	94	10,1–10	wt świąteczny
51	16,1–7	ndz Wielkanocna	95	10,11–16	2 ndz po Wielkanocy
52	16,14–20	Wniebowstąpienia	96	12,24–26	św. Wawrzyńca
53	Łk 1,26–38	Zwiastowania Panny Marij	97	12,31–36	podwyższenia Krzyża św.
54	1,39–47	Nawiedzenia Panny Marij	98	14,1–13	św. Filipa i Jakuba Apostołów
55	1,57–68	św. Jana Chrzciciela (narodzenie)	99	14,23–31	ndz świąteczna
56	2,1–14	Boże Narodzenie msza 1	100	15,1–7	św. Wojciecha
57	2,15–20	Boże Narodzenie msza 2	101	15,5–11	św. Stanisława Biskupa i Męczennika
58	2,21	Nowego Lata	102	15,17–25	św. Szymona i Judy Apostołów
59	2,22–32	Oczyszczenia Panny Marij	103	15,26–16,4	ndz po Bożym Wstąpieniu
60	2,33–40	ndz po Bożym Narodzeniu	104	16,5–14	4 ndz po Wielkanocy
61	2,42–52	1 ndz po Trzech Królach	105	16,16–22	3 ndz po Wielkanocy
62	3,1–6	4 ndz Adwentu	106	16,23–30	5 ndz po Wielkanocy
63	5,1–11	4 ndz po Świątkach			

l.p.	tekst	niedziela/dzień świąteczny
107	20,19–31	1 ndz po Wielkanocy
108	20,24–29	św. Tomasza Apostoła
109	21,19–24	Jana Ewangelisty
110	Dz 1,1–11	Wniebowstąpienia
111	1,15–26	św. Macieja Apostoła
112	2,1–11	ndz świąteczna
113	6,8–10; 7,54–59	św. Szczepana
114	8,14–17	wt świąteczny
115	9,1–22	nowotrościa św. Pawła
116	10,37–43	pon Wielkanocny
117	10,42–48	pon świąteczny
118	12,1–11	św. Piotra i Pawła (apostołów)
119	13,16,26–33	wt Wielkanocny
120	Rz 6,3–11	6 ndz po Świątkach
121	6,19–23	7 ndz po Świątkach
122	8,12–17	8 ndz po Świątkach
123	8,18–23	4 ndz po Świątkach
124	10,10–18	św. Andrzeja Apostoła
125	11,33–36	dz św. Trójcy
126	12,1–5	1 ndz po Trzech Królach
127	12,6–16	2 ndz po Trzech Królach
128	12,16–21	3 ndz po Trzech Królach
129	13,8–10	4 ndz po Trzech Królach
130	13,11–14	1 ndz Adwentu
131	15,5–13	2 ndz Adwentu
132	IKor 1,4–8	18 ndz po Świątkach
133	4,1–5	4 ndz Adwentu
134	4,9–15	św. Jakuba Apostoła
135	5,7–8	ndz Wielkanocna
136	9,24–10,5	ndz Starego Mięsopestu
137	10,6–13	9 ndz po Świątkach
138	11,23–29	Boże Ciało
139	12,2–11	10 ndz po Świątkach
140	12,27–31	św. Bartłomieja Apostoła
141	13,1–13	ndz mięsopestna
142	15,1–10	11 ndz po Świątkach
143	2Kor 3,4–9	12 ndz po Świątkach
144	6,1–10	1 ndz Postu
145	9,6–10	św. Wawrzyńca
146	10,17–11,2	św. Małgorzaty
147	11,19–12,9	ndz przed Mięsopestem
148	Ga 3,16–22	13 ndz po Świątkach
149	3,23–29	Nowego Lata
150	4,1–7	ndz po Bożym Narodzeniu

l.p.	tekst	niedziela/dzień świąteczny
151	4,22–31	4 ndz Postu
152	5,16–24	14 ndz po Świątkach
153	5,25–6,10	15 ndz po Świątkach
154	Ef 2,19–22	św. Tomasza Apostoła
155	3,13–21	16 ndz po Świątkach
156	4,1–6	17 ndz po Świątkach
157	4,7–13	św. Szymona i Judy Apostołów
158	4,23–28	19 ndz po Świątkach
159	5,1–9	3 ndz Postu
160	5,15–21	20 ndz po Świątkach
161	6,10–17	21 ndz po Świątkach
162	Flp 1,6–11	22 ndz po Świątkach
163	2,5–11	nalezienia Krzyża św.
164	2,5–11	ndz Kwietna
165	2,8–11	podwyższenia Krzyża św.
166	3,17–4,3	23 ndz po Świątkach
167	4,4–7	3 ndz Adwentu
168	Kol 1,9–14	24 ndz po Świątkach
169	3,12–17	5 ndz po Trzech Królach
170	ITes 1,2–10	6 ndz po Trzech Królach
171	4,1–7	2 ndz Postu
172	Tt 2,11–15	Boże Narodzenie msza 1
173	3,4–7	Boże Narodzenie msza 2
174	Hbr 1,1–12	Boże Narodzenie msza 3
175	5,1–6	św. Wojciecha
176	9,11–15	5 ndz Postu
177	13,7–17	św. Mikołaja Biskupa
178	Jk 1,17–21	4 ndz po Wielkanocy
179	1,22–27	5 ndz po Wielkanocy
180	IP 1,3–7	św. Stanisława Biskupa i Męczennika
181	2,11–19	3 ndz po Wielkanocy
182	2,21–25	2 ndz po Wielkanocy
183	3,8–15	5 ndz po Świątkach
184	4,7–11	ndz po Bożym Wstąpieniu
185	5,6–11	3 ndz po Świątkach
186	IJ 3,13–18	2 ndz po Świątkach
187	4,8–21	1 ndz po Świątkach
188	5,4–10	1 ndz po Wielkanocy
189	Ap 1,1–5	św. Michała Archaniola
190	7,2–12	Wszystkich Świętych
191	14,1–5	Młodzianków
192	21,2–5	poświęcenia kościoła

Perykopy – co właściwe dla tej formy – zaczynają się frazami typu „W on czas”, zwrotu „Bracia” bądź „Namili”, a często dodatkowego określenia okoliczności, np. „Powiedział Jezus uczniom Swoim tę przypowieść”. Na początku czytań pomijane są spójniki łączące fragment z poprzedzającą narracją, zaimki zaś uzupełniane są właściwymi nazwami postaci i miejsc, dzięki czemu perykopy stają się formalnie i semantycznie samodzielnymi jednostkami literackimi. Większość takich przekształceń, pojawiających się w każdym czytaniu liturgicznym, Wujek wprowadził za *Mszale trydenckim*²⁶. Przykładem może być Mt 21,1 (tabela 2).

Tabela 2. Początek czytania na niedzielę Kwietną (Mt 21,1)²⁷

NT1593	EiE1593	Wulgata łowańska	<i>Mszal trydencki</i>
A gdy się przybliżali ku Jeruzalem/ i przyszli do Betfagi do Góry Oliwnej: tedy Jezus posłał dwu uczniów/ ²⁸	W on czas: Gdy się przybliżał Jezus ku Jeruzalem/ i przyszedł do [...] Jezus posłał dwu uczniów Swoich/	Et cum appropinquassent Ierosolymis, et venissent Bethphage ad Montem oliveti, tunc Iesus misit duos discipulos,	In illo tempore: Cum appropinquasset Iesus Ierosolymis, et venisset Bethphage [...] tunc misit duos discipulos suos,

Początek czytania uzupełniono o charakterystyczną frazę i kontekstową informację – mowa konkretnie o uczniach Jezusa. Ponadto to On jest podmiotem działającym, pominięto też anaforyczny spójnik łączny. Wujek uwzględnił te różnice, przy czym nie usunął imienia Bohatera z miejsca, gdzie nie pojawia się w *Mszale*, lecz jest obecne w Wulgacie i NT1593. W ten sposób nie dopełnił redakcji.

W EiE1593 przynajmniej dwukrotnie dostosowano czytania do sytuacji liturgicznej. Perykopa na dzień św. Wojciecha, biskupa i męczennika, rozpoczyna się słowami: „Bracia: każdy biskup z ludzi wzięty” (Hbr 5,1), w NT1593 i NT1594 mowa zaś o „arcykapłanie”²⁹. Przypadająca na wspomnienie św. Agnieszki modlitwa Jezusa syna Syracha (Syr 51,1–12) sformułowana jest w rodzaju żeńskim – wygłaszała ją, jak można się domyślać, sama męczenniczka³⁰.

26 Ze względu na ich formalny charakter pominięto je w podawanych dalej statystykach.

27 Cytaty biblijne za EiE1593 dalej oznaczane są wyłącznie siglami. Tabela 1b pozwala przypisać fragment do perykopy, te z kolei łatwo odnaleźć w zbiorze uporządkowanym według roku liturgicznego.

28 W cytatach za PŚ w językach polskim, łacińskim i greckim zachowano interpunkcję wydań.

29 Wulgata łowańska i *Mszal trydencki*: „pontifex”.

30 W późniejszych wydaniach EiE to czytanie, w rodzaju żeńskim, zamieszczano (również na zasadzie odsyłacza) na wspomnienie innych dziewic i męczenniczek, np. św. Barbary i św. Katarzyny w EiE1686.

3. Perykopy nowotestamentalne

Nowotestamentalne czytania EiE1593 powstały w wyniku redakcji NT1593, choć zapewne jeszcze przed jego publikacją, która nastąpiła po 20 kwietnia. Przekształcenia w około 260 wersetach (17% tekstu biblijnego zawartego w zbiorze) to przeważnie pojedyncze, drobne modyfikacje związane z korektami do lekcji *Mszału trydenckiego* (różnych od Wulgaty lowańskiej), przekształceniami redakcyjnymi na gruncie polszczyzny bez związku z podstawami przekładu, oraz z innymi poprawkami. Podobnie jak w przypadku pozostałych etapów redagowania przekładu również tutaj nie zachowano pełnej konsekwencji, lecz tendencje są dobrze widoczne.

Największa różnica między EiE1593 i NT1593 dotyczy „przydatków”, o których Wujek tak pisał w NT1593: „Gdziem też które słowo, którego w greckim i łacińskim [tekście] nie ma-ż, dla lepszego wyrozumienia przydać musiał, tom dał inszą literą wydrukować, abyś poznał, co jest przydatek, a co własne Pismo”³¹. Większości wyrazów i fraz wybitych w NT1593 kursywą („inszą literą”) – w ocenie Wujka potrzebnych do uzupełnienia semantyki i eliptycznej składni – w EiE1593 nie oznaczono, czyli włączono je do „własnego Pisma”: właściwego tekstu biblijnego. Takich miejsc jest około 125. Około 40 pozostałych „przydatków” wyróżniono nie kursywą, a nawiasem ()³².

Włączanie „przydatków” do tekstu, jak się wydaje, odzwierciedla refleksję Wujka nad relacjami między gramatyczno-składniową strukturą tekstów źródłowych a zawartymi w nich znaczeniami oraz nad systemowymi różnicami między biblijną łaciną i greką a polszczyzną. Żeby wyrazić ten sam sens w różnych językach, w tłumaczeniu trzeba posłużyć się inną liczbą wyrazów niż w tekście źródłowym, o odmiennych formach gramatycznych. Problem ten zajmował również innych XVI-wiecznych uczonych. Przykładowo jezuicki program nauczania PŚ z 1586 r. zawiera obowiązującą tezę, która – choć sformułowana w odniesieniu do autentyczności jednostek tekstowych Wulgaty nieobecnych w greckich i hebrajskich „oryginałach” – przekazuje uniwersalne spostrzeżenie natury językowo-translatorycznej: „Jeżeli tłumacz [Wulgaty] dodał coś od siebie dla wyrażenia tego, co w znaczeniu hebrajskich czy greckich słów jest zawarte pośrednio i ze względu na sens, jest to święte i kanoniczne”³³.

³¹ J. Wujek, „Przedmowa”, NT1593, 20.

³² Nawiasów () używano też jako zwyczajnych znaków interpunkcyjnych, np. Ga 4,6: „Abba! (Ojcze!)”; Wulgata lowańska i *Mszał*: „Abba (Pater)”. W EiE1593 ponadto wzięto w nawias ok. 10 niewyróżnionych wyrazów NT1593, pojedyncze wyróżnione oraz niewyróżnione usunięto, dodano też kilka wyrazów bez odpowiednika w podstawach tłumaczenia. „Przydatki”, oprócz przerabiania ich przez Wujka, najprawdopodobniej nie były w pełni klarownie oznaczane w materiałach dla oficyny, zob. Rubik, *Biblia Wujka*, 599–600. Warto odnotować zjawisko replikacji: „przydatkiem” NT1593 włączonym do tekstu EiE1593 jest np. powielony łaciński przymimek przy kolejnych elementach szeregu (Mt 24,26; Łk 18,4; J 20,25; 1 Kor 4,13).

³³ Tłum. własne za: „De opinionum delectu pro Scripturae et controversiarum professoribus”, *Monumenta paedagogica Societatis Iesu* (wyd. L. Lukács) (Roma: Institutum Historicum SI 1986) V, 14: „Sin aliqua de suo apposuit interpres ad exprimendum id, quod in energia hebraeorum, graecorumve verborum implicite et virtualiter inclusum est, sacra et canonica sunt”.

Tabela 3. Przykładowe „przydatki” NT1593 włączone do tekstu EiE1593 (oznaczone pogrubieniem)

	EiE1593	Wulgata łowańska (oprócz interpunkcji = <i>Mszal trydencki</i>)
Mt 13,52–53	powiedzieli mu: Tak, Panie. A on im rzekł: [...] podobny jest człowiekowi gospodarzowi/ który wyjmuje z skarbu swego nowe i stare rzeczy .	Dicunt ei, Etiam [<i>Mszal: Domine</i>]. Ait illis [...] similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera.
Mt 23,34	posyłam do was proroki i mędrcę/ i doktory: a z nich (nie-które) ³⁴ zabijecie i ukrzyżujecie/ a drugie zabijecie	mitto ad vos prophetas et sapientes et scribas, et ex illis occiditis et crucifigitis, et ex eis flagellabitis
Mk 16,20	A oni wyszedłszy/ przepowiadali wszędy: którym Pan dopomagał/ i naukę ich potwierdzał [NT1593: utwierdzał]	Illi autem profecti praedicaverunt ubique: Domino cooperante, et sermonem confirmante
Łk 2,5	aby był popisan z Marią poślubioną sobie małżonką/ która była brzemienną.	ut profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore praegnante.
Łk 2,25	był człowiek w Jeruzalem/ któremu imię Symeon: a ten był człowiek sprawiedliwy i bogobojny	homo erat in in Ierusalem, cui nomen Simeon, et homo iste iustus et timoratus
Łk 19,4–5	A [Zacheusz] bieżawszy naprzód/ wstąpił na drzewo płonej figi/ aby Go ujrzął [...]. A gdy przyszedł/ ku onemu miejscu/ pojrzawszy w górę Jezus/ ujrzął go	Et praecurrens ascendit in arborem sycomorum, ut videret eum [...]. Et cum venisset ad locum, suspiciens Iesus vidit illum
J 3,11–12	powiadam tobie: iż co wiemy/ to mówimy: a co chmy widzieli/ to świadczymy [...]. Jeśli gdym wam rzeczy ziemskie powieǳał/ przedsię nie wierzyć: jakoż/ jeśli bym wam niebieskie opowieǳał/ wierzyć będzie?	dico tibi quia quod scimus loquimur, et quod vidimus testamur [...]. Si terrena dixi vobis et non creditis: quomodo si dixero vobis coelestia, credetis?
J 14,2	W domu Ojca Mego jest mieszkania wiele. Bo gdzie by inaczej było : powieǳiałbych wam był	In domo Patris mei mansiones multae sunt. Si quominus, dixissem vobis
Dz 12,3	A widząc że się to podobalo Żydom/ przydał k temu że poimał i Piotra.	Videns autem quia placeret Iudaeis, apposuit apprehendere [<i>Mszal: ut apprehenderet</i>] et Petrum.

„Przydatki” pomagają oddać w polszczyźnie eliptyczne frazy Wulgaty. Dodane spójniki uwydatniają relacje składniowe członów (w tabeli 3: Mt 13,52–53; J 14,2), orzeczenia przekształcają nominalne frazy w krótkie zdania (Łk 2,5.25), zaimki wskazujące w funkcji przydawki precyzują referencję (Łk 19,4–5)³⁵. „Przydatki” w funkcji podmiotu (Mt 13,52–53; Rz 13,8) i dopełnienia (Dz 12,13 dwukrotnie) uzupełniają zaś informacje gramatyczne *implicite* zawarte w kontekście³⁶. Źródłowe urzeczownikowione przymiotniki i eliptyczne wyrażenia przymikowe przetłumaczone są w sposób opisowy, za pomocą rozszerzeń, przy czym dodawano także główne rzeczowniki fraz (tj. ich rzeczownikowe ośrodki; Mt 13,52–53; J 13,11–12)³⁷. Wujek wykorzystywał „przydatki” do uściślenia sensu,

34 Pierwszy „przydatek” – w NT1593 „jedne” – zmieniono, a do tekstu EiE1593 włączono wyłącznie drugi: „drugie”.

35 Analogicznie do greckich rodzajników – część z nich Wujek oddawał właśnie jako takie „przydatki”.

36 Podobnie niektóre okoliczniki, np. Dz 9,6: „idź do miasta/ a **tam** ci powieǳą”.

37 Pokrewną funkcję pełnią dodane przydawki, np. Mt 4,10: „Jemu Samemu **Boską** służbę oddawać będziesz”, Wulgata łowańska i *Mszal trydencki*: „illi soli servies”.

choćby przez emfazę³⁸. W wyniku amplifikacji wiele źródłowych, nominalnych syntagm zyskało postać predykatu lub doń zbliżoną (Łk 2,5; J 14,2). Powstawały złożone wykładniki zespolenia (w tabeli 3: „co ... to” i „kto ... ten”) charakterystyczne dla redakcji przekładu sprzed B1599 (tj. perykop z *Postylli*, NT1593, EiE1593 i NT1594). Reasumując, perykopy EiE1593 składają się z krótkich członów zdaniowych, ściśle powiązanych składniowo i nasyconych informacjami gramatycznymi, często czytelnymi skądinąd z kontekstu.

Jedną z cech wyraziście różniących B1599 od wcześniejszych redakcji „Biblii Wujka” jest właśnie brak większości „przydatków”, a także kalkowanie kategorii czasownikowych Wulgaty w miejsce ustrukturyzowanej czasowo polskojęzycznej narracji³⁹. Tego typu zmiany wprowadzone w B1599 negatywnie wpływają na płynność i komunikatywność tekstu.

Redagując EiE1593, Wujek stylizował wypowiedzi bohaterów. Wykorzystywał rozwiązania, których natężenie wzrastało w kolejnych wersjach: *Postylli* z 1590 r., NT1593, a następnie EiE1593 (i później – NT1594). Leksem *powiedać* zarezerwowany jest dla Jezusa i Jana Chrzciciela, względnie inne postaci używają go w odniesieniu do ich wypowiedzi⁴⁰. W mowie niezależnej dodawano i usuwano partykuły emfatyczne⁴¹. Podobnie orzeczenia redukowano czasem do końcówki fleksyjnej czasownika przy innej części zdania⁴². Ponadto w EiE1593 w wypowiedziach Jezusa pojawia się charakterystyczne „Zaprawdę [powiadam wam]” bez odpowiednika w źródłach (Mt 5,20; Łk 18,13).

Pozostałe niewielkie przekształcenia o charakterze redakcyjnym polegały na zmianie wyrazów lub krótkich fraz (oraz wartości kategorialnych, np. liczby czy aspektu), a także przestawkach szyku, przeważnie jednego wyrazu. Niektóre kontynuują modyfikacje zachodzące od *Postylli* z 1590 r. do NT1593⁴³. W wypadku wielu trudno wykluczyć, czy nie wynikają z „mechanicznego” przetwarzania tekstu przy przepisywaniu i składzie, a część z pewnością łączy się z dążeniem do uchwycenia form i semantyki źródeł.

38 Np. J 16,25: „już **dalej** nie przez przypowieści mówić wam będę”; 2 Kor 11,21: „Mówię według zeliwości/jakobymy **to** my słabymi byli w tej mierze”.

39 Nieliczne „przydatki” pozostawione w B1599 wydrukowano w niej pismem prostym, spośród wyrazów wskazanych w tabeli 3 wyłącznie „rzeczy” (Mt 13,52–53; J 3,11–12). Kalkowanie struktur czasowych Wulgaty nie było w B1599 w pełni konsekwentne, zob. G. Boryśławska, „Różnice między kolejnymi wydaniem *Nowego Testamentu* w przekładzie Jakuba Wujka”, *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica* 1 (1981) 14–17; D. Bienkowska, *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka (na materiale czterech Ewangelii)* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1992) 153–170, 185–195; A. Kępińska, *Składnia XVI-wiecznych przekładów Ewangelii na język polski*, 51–75, <https://ewangelie.uw.edu.pl/files/skladnia.pdf> [dostęp: 22.07.2024]; Rubik, *Biblia Wujka*, 661–671.

40 Obocznie też „powiadać”, jak współcześnie. Nowe miejsca EiE1593 z wyrazem *powiedać*: J 10,1; 16,26.

41 Dodano ok. 5, usunięto kilka więcej (często w pierwszym wersecie perykopy), jedną zmieniono.

42 Tutaj dodatkowo w Mt 8,26: „Czemu bojaźliwi jesteście” → „Czemuście bojaźliwi”.

43 Tj. predykat z orzecznikiem w mianowniku zamiast narzędnika (J 10,13; Łk 18,14; 2 Kor 11,22), zastąpienie wielkop. „iż” ogólnopol. „że” (J 15,19; 16,19), odejście od kalk wyrazów przyimkowych lub wyrażanie informacji gramatycznej funkcją przypada (Mt 13,44; 25,25; J 15,7; Rz 12,16; 15,19; 16,19), zob. Rubik, *Biblia Wujka*, 529–536. W EiE1593 wymieniono ok. 20 wyrazów i krótkich fraz nominalnych lub zmodyfikowano ich wartości kategorialne, podobnie w wypadku ok. 20 werbalnych. Zastąpiono także kilka spójników; w ponad 20 wypadkach nieznacznie przekształcono szyk.

W kilku miejscach lekcje EiE1593 odbiegające od NT1593 antycypują lekcje NT1594, co wskazuje na ciągłość i spójność działań Wujka. Przykładowo bohaterki przypowieści o dziesięciu pannach przygotowały nie „kagańce” (NT1593), lecz „lampy” (NT1594 i B1599). Żydzi kamienowali Szczepana nie „wzywającego” (NT1593 i B1599), lecz „moldącego się” (NT1594)⁴⁴. Ciekawy jest przypadek Dz 1,21 (tabela 4).

Tabela 4. Przekształcenia Dz 1,21

NT1593	EiE1593	NT1594	Wulgata łowańska (= <i>Mszal trydencki</i>)
przez wszystkie czasy którego Pan Jezus „wchodził i wychodził” [„przebywał. Hebraizm] między nami.	[...] Jezus obcował między [...]	[...] Jezus przebywał między [...]	in omni tempore quo intravit et exivit inter nos Dominus Iesus.

W NT1593 hebraizm przekalkowano, a jego sens wyjaśniono w notce marginesowej (tu i w kolejnych tabelach zamieszczonych w nawiasach kwadratowych). W EiE1593 i NT1594 – bez aparatu krytycznego – Wujek zastąpił obcą frazę różnymi polskimi czasownikami.

Antycypacji lekcji NT1594 było w EiE1593 więcej tam, gdzie czytania dostosowano do tekstu *Mszalu trydenckiego* (tabela 5) – innego niż w Wulgacie łowańskiej, zgodnego zaś z syksto-klementyńską, na której podstawie Wujek zrewidował NT1594⁴⁵. Może to dziwić, przy pracach nad EiE1593 jezuita bowiem z niej nie korzystał⁴⁶. Rzymski komitet prowadzący emendację Wulgaty przyjął jednak kryterium zwyczaju Kościoła za jedno z podstawowych do uznania danego wariantu za autentyczny, dlatego wiele lekcji poświadczonych (m.in.) w *Mszale trydenckim* trafiło do Wulgaty syksto-klementyńskiej⁴⁷.

⁴⁴ Odpowiednio Mt 25,7 i Dz 7,58. Zob. też: Mt 8,26; Łk 24,29; Ef 5,6; 1 Tes 1,8. Kilka zmian antycypuje B1599: J 15,7; Dz 10,38; 1 Kor 13,11.

⁴⁵ Osiem antycypacji (pogrubione) na co najmniej 23 różnice polegające na dostosowaniu tekstu do *Mszalu trydenckiego*: Mt 21,1; Łk 1,45; 2,7; 7,48; **11,25; 15,8**; 24,39; J 16,9.19.27; Dz 7,59; 13,27.32; 1 Kor 10,13; **12,28; Ef 5,18**; Flp 4,2.5; **Jk 1,18**; 1 P 3,14; 1J 3,17; 4,17.

⁴⁶ Analizy nie wskazywały przypadku, w którym nowa lekcja EiE1593 byłaby zgodna z lekcją Wulgaty syksto-klementyńskiej (1592 i 1593), różniącą ją od łowańskiej oraz *Mszalu trydenckiego*. Wujek zapewne przeprowadził rewizję EiE1593 zanim do Polski dotarły egzemplarze pierwszej edycji syksto-klementyńskiej opublikowanej w końcu 1592 r.

⁴⁷ Większą wagę dla ustalania tekstu miały warianty tekstowe poświadczone w rozpowszechnionych edycjach ksiąg kościelnych jak brewiarze czy własne mszały, a zatem podstawowym punktem odniesienia dla komitetu była postać Wulgaty usankcjonowana ówczesną tradycją Kościoła, lepiej przy tym znana i bardziej utrwalona w świadomości użytkowników, zwana niekiedy *Vulgata ordinaria*, zob. H. Höpfl, „Beiträge zur Geschichte der Sixto-Klementinischen Vulgata. Nach gedruckten und undgedruckten Quellen”, *Biblische Studien* 18/1–3 (1912) 158–186.

Tabela 5. Korekty do *Mszалу trydenckiego* w EiE1593

	NT1593	EiE1593	NT1594	B1599	Wulgata łowańska	<i>Mszal trydencki</i>	Wulgata syksto-klementyńska (1592 = 1593)
Mt 8,25	Przystąpili k Niemu * [*uczniowie Jego. L. K. G. S.]	[brak]	k Niemu uczniowie Jego	=	Et accaserunt ad eum * [discipuli eius, Ms. R. G. S].	accaserunt [!] discipuli eius	accaserunt ad eum discipuli eius
1 Kor 12,28	Bógci postanowił [...] dary [...] różności języków * [*mów wykładania. NL].	mów wykładania.	=	i mów [...]	[...] gratias [...] linguarum * [*interpretationes sermonum Ms. Amb.]	interpretationes sermonum	et interpretationes sermonum
1 J 3,17	Kto by miał żywność świata * [*tego NL]	tego	[brak]	tego	Qui habuerit substantiam * [*huius Ms q.] mundi	huius	=
1 J 4,17	W tem wykonana jest miłość * [*Boża NL. Jego S.] z nami	Boża	[brak]	[brak]	[...] charitas * [*Dei Ms q. eius S.] nobiscum	Dei	=

Symbole w tekście głównym i [notach marginesowych] NT1593 i Wulgaty łowańskiej:

* – w tym miejscu inne przekazy zawierają częśćkę nieobecną w tekście głównym edycji.

Symbole w [notach marginesowych] NT1593 i Wulgaty łowańskiej:

L. – rękopisy Wulgaty, tu: bez wskazania liczby.

NL/Ms q. – „niektóre rękopisy”/„manuscripta quaedam” Wulgaty, kwalifikator jakościowy wskazujący na niewielką wagę wariantu (w ocenie wydawcy Wulgaty łowańskiej i Wujka).

K./R. – Biblia „królewska”/„regia”, tj. Poliglotta antwerpska – jej tekst Wulgaty.

G. – tekst grecki Poliglotty antwerpskiej.

S. – tekst syriacki Poliglotty antwerpskiej.

Amb. – wskazanie na egzegzę św. Ambrożego.

Różnice przekazów odnotowano w aparacie krytycznym Wulgaty łowańskiej oraz na jego podstawie w NT1593. Te warianty trafiły następnie do Wulgaty syksto-klementyńskiej. W EiE1593 w 1 Kor 12,28; 1 J 3,17 i 4,17 Wujek wprowadził stosowne korekty. Pierwszą z nich, zgodnie z Wulgatą syksto-klementyńską, zawierają również NT1594 i B1599. Przy redakcji obu przeoczono jednak różnicę w 1 J 4,17, przy redakcji zaś NT1594 – w 1 J 3,17, którą jednak wychwycono w B1599. W Mt 8,25 Wujek nie zauważył odmiennej lekcji *Mszалу trydenckiego* lub pominął ją z innego powodu⁴⁸. W NT1594 wprowadził jednak korektę za Wulgatą syksto-klementyńską, podobnie redaktorzy B1599.

W co najmniej dwóch miejscach EiE1593 Wujek częściowo przywrócił lekcje znane z *Postylli* z 1590 r., niezgodne zarówno z Wulgatą łowańską, jak i *Mszalem trydenckim*. Przykłady wydają się świadczyć, że nie akceptował wszystkich zmian wypracowanych z Rabbem podczas prac nad NT1593 (tabela 6).

⁴⁸ Pozostałe miejsca EiE1593: Mt 5,20; 21,4; Mk 16,19; Łk 5,7; 8,13; J 3,8; 1 Tes 4,1; 1 J 4,10.

Tabela 6. Lekcje perykop ewangelicznych *Postylli* z 1590 r. przywrócone w EiE1593

	Postylla z 1590 r.	NT1593	EiE1593	Wulgata łowańska (oprócz interpunkcji = <i>Mszal trydencki</i>)	Poliglota
Mt 11,3	Tyżeś jest, któryś miał przyjść, czyli inszego czekamy?	[...] jest on, "który ma przyjść" ["który masz przyjść L."] czyli [...]	[...] on, który miał przyjść, czyli [...]	Tu es qui venturus es, an alium expectamus?	σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκώμεν;
J 21,22–23	Powiedział mu Jezus: Jeśli chcę aby on trwał aż ja przyjdę [...]. A nie rzekł mu Jezus/ że nie umiera: ale/ Jeśli chcę	[...] "Tak chcę" ["Jeśli chcę NL. K. G. S. Jeśli tak chcę 2 L. Hier.], aby ten został aż przyjdę [...]. Lecz nie rzekł Jezus: Nie umrze. ale: "Tak chcę" ["Jeśli chcę 4 L. K. G. S. Jeśli tak chcę 3 L.]	[...] Jeśli chcę, aby ten został aż przyjdę [...]. Lecz nie rzekł Jezus: Nie umrze. ale: Jeśli chcę	Dicit ei Iesus, "Sic" ["Si Ms. G. S. Si sic 2 Ms. Hier.; [...] eum volo manere, donec veniam [...]. Et non dixit ei Iesus, Non motitur. sed, "Sic" ["Si 4 Ms. G. S. Si sic 3 Ms.] eum volo	λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἐρχομαι [...]. καὶ οὐκ εἶπεν ὁ ἰησοῦς, ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ', ἐὰν αὐτὸν θέλω

Symbole w tekście głównym i [notach marginesowych] NT1593 i Wulgaty łowańskiej:

"' – w oznaczonym miejscu inne przekazy zawierają odmienną lekcję niż w tekście głównym edycji.

Symbole w [notach marginesowych] NT1593:

L. – tu: tekst Wulgaty w odróżnieniu od reprezentowanego w tłumaczeniu tekstu greckiego Poliglotty.

Symbole w [notach marginesowych] NT1593 i Wulgaty łowańskiej:

NL./Ms. – „niektóre rękopisy”/„manuscripta” Wulgaty; kwalifikator jakościowy wskazujący na niewielką wagę wariantu (w ocenie wydawcy Wulgaty łowańskiej i Wujka).

[X] L./[X] Ms. – rękopisy Wulgaty reprezentujące dany wariant, z ich liczbą: [X].

K/R – Biblia „królewska”/„regia”, tj. Poliglotta antwerpska – jej tekst Wulgaty.

G. – tekst grecki Poliglotty antwerpskiej.

S. – tekst syriacki Poliglotty antwerpskiej.

Symbole w notach marginesowych Wulgaty łowańskiej:

Hier. – wskazanie na egzegezę św. Hieronima.

W Mt 11,3 Wulgata odnosi się do przyszłego „przyjścia” (*participium futuri activi*), którego czas nie jest sprecyzowany w tekście greckim (urzeczownikowione *participium praesentis medii*). Według noty NT1593 (i tak samo brzmi B1599) tłumaczenie w pełni zgodne z Wulgatą powinno być sformułowane w drugiej osobie i opisywać przyszłe wydalenie. Z kolei w J 21,22–23 Wujek ponownie skorygował domniemany błąd transmisji („si” → „sic”) na podstawie lekcji greckiej (ἐάν)⁴⁹.

Ponieważ tłumacz nie zrezygnował z kierowania się zasadą *ad fontes*, EiE1593 z reguły przechowują lekcje NT1593 zależne od tekstu greckiego lub pokrewne łacińskim korektom językowym Erazma (które to miejsca w B1599 przywracano do Wulgaty). Kilka przykładów zawiera tabela 7.

⁴⁹ J 21,22–23 na warsztacie XVI-wiecznych uczonych omówiono już na łamach czasopisma, zob. T. Rubik, „Jan ze Lwowa i Erazm z Rotterdamu. Grecki tekst Nowego Testamentu a pierwodruk (1561) oraz zrewidowana edycja (1575) *Bibliae Leopoldy*”, *BA* 13/2 (2023) 372–373.

Tabela 7. Przykładowe niezgodności z Wulgatą w EiE1593 i NT1593

	EiE1593 (= NT1593)	B1599	Wulgata łowańska (oprócz interpunkcji = <i>Mszal trydencki</i>)	Poliglota
Mt 2,7	Herod [...] się od nich wywiadował czasu/ którego się im gwiazda ukazała.	[...] czasu gwiazdy która się im ukazała.	Herodes [...] didicit ab eis tempus stellae quae apparuit eis	ἡρώδης [...] ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος
Mt 4,19	Pójdźcie za mną: a uczynię was rybitwami ludzi.	[...] was że się staniecie rybi- twami [...]	Venite post me: et faciam vos fieri piscatores hominum	ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἄλιεις ἀνθρώπων.
Mt 18,9	Lepiejci tobie jednookiem wnieść do żywota	[...] tobie z jednym okiem wnieść	bonum tibi est unum oculum habentem in vitam intrare	καλὸν σοὶ ἐστι μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν

Kalka Wulgaty w Mt 2,7 B1599 jest dość niejasna. Klarowniejsza wydaje się lekcja EiE1593 i NT1593, która pokrewna jest korekcie językowej Erazma: „quo tempore stella apparuisset”. Natomiast przekład Mt 4,19 według NT1593 charakteryzuje się formalną zgodnością z tekstem greckim – tłumaczenie zeń pozwoliło uniknąć nadmiarowości składni Wulgaty oddanej dosłownie w B1599. Lekcję Mt 18,9 Wujek wskazał zaś w przedmowie do NT1593 jako przykład odejścia od Wulgaty. W jego ocenie wyraz μονόφθαλμον można było przetłumaczyć na polski „jaśniej i znacznie [= *significanter*]” niż frazę „unum oculum habentem”: „jednookiem” zamiast „z jednym okiem”⁵⁰.

Warto zwrócić uwagę na inne wyraziste różnice między redakcjami NT1593, EiE1593 i NT1593 a B1599. W tej ostatniej zmieniano bowiem nazwy osób, przedmiotów i miejsc charakterystyczne dla stylu biblijnego, ważne przy opisywaniu wydarzeń historii zbawienia w kaznodziejstwie i piśmiennictwie. Przykładowo 1) Wujkowi „arcykapłani” stali się w B1599 „przedniejszymi” lub częściej „najwyższymi kapłanami”, 2) „ptacy powietrzni” – „niebieskimi”, 3) „Dzieciątko” zastąpiono wyrazem „Dziecię”, a 4) „ziemię judzką” (= „judzką”) – „ziemię żydowską”⁵¹.

4. Perykopy starotestamentalne

Perykopy ST w EiE1593 to obok *Psalterza* (1594) i przytoczeń w innych pracach Wujka jedyne źródło dające wgląd w tłumaczenie ST sprzed powstania B1599. W tym okresie

⁵⁰ Cyt. za: J. Wujek, „Przedmowa”, NT1593, 21.

⁵¹ W wersetach reprezentowanych w EiE1593: 1) „przedniejsi”: Mt 2,4; Łk 24,20; Dz 9,21; „najwyżsi”: Łk 3,2; Dz 9,1.14; Hbr 5,5; 9,11; 13,11; 2) Mt 6,26; 13,32; Łk 8,5; 3) Mt 2,9.11.13.14; Łk 1,66 (o Janie Chrzcicielu). We wszystkich wydaniach nieco starszy Jezus nazywany jest już „Dziecięciem” (Łk 2,40.43); „Dzieciątko” zachowano w Mt 2,8; 4) Mt 24,16; Łk 1,65; 2,4; 3,1; 6,17; J 4,47; Dz 1,8; 2,9. Por. Mt 2,1.5–6; Łk 1,39.

polski ST nie był jeszcze gotowy, a czytania EiE zostały najpewniej przetłumaczone *ad hoc* na podstawie *Mszалу trydenckiego* i Wulgaty łowańskiej⁵². Aż trzy czwarte wersetów reprezentowanych w EiE1593 (ok. 75) ma w B1599 inną postać. Porównanie tych dwóch redakcji prowadzi do ciekawych wniosków. W EiE1593 części ksiąg prorockich (Iz, Ez, Ml) są generalnie przetłumaczone dosłowniej niż mądrościowych (Prz, Pnp, Syr) – to samo w odniesieniu do B1599 odnotowywali czytelnicy i badacze XIX i początku XX w.⁵³. Z pewnością różnicowanie strategii translatorskiej było związane z odmiennym charakterem ksiąg i wygląda na to, że postępował tak już Wujek. Co więcej, w B1599 widać zarówno przykłady formalnego dostosowania polskiego tekstu do fraz Wulgaty (liczniejsze), jak i mniejszej dosłowności niż w EiE1593 (pojedyncze) – być może są to efekty prac Wujka nad przekładem ST w latach 1593/1594–1596.

Przyjrzyjmy się kilku przykładom, najpierw z ksiąg prorockich (tabela 8). Wyrazy i frazy pokrewne „przydatkom” (bez odpowiednika w źródłach) tu i dalej oznacza pogrubienie.

Tłumaczenie EiE1593 jest bardzo dosłowne: kolejne leksemy *Mszалу trydenckiego* (zob. Iz 49,7; Ml 3,3–4) zostały oddane z prawie całkowitą precyzją formalną i w prawie identycznym układzie. Na uwagę zasługują rozszerzenie wersetu 49,7 oraz inne wyrazy pokrewne „przydatkom”, które w B1599 usunięto (Ef 1,12; Ml 3,3–4 – por. nota B1599). Odstępstwa od pełnego literalizmu widoczne są przede wszystkim w „spolonizowanym” tłumaczeniu łacińskich wyrażań przyimkowych. Te w B1599 często kalkowano (tu: Ml 3,3–4 „sacrificia in iustitia”), podobnie nazwy własne przez Wujka przekształcone w przydawki przymiotne (Iz 60,5–6; Ml 3,3–4) i poddane polskiej odmianie (Ml 3,3–4). Kopiowanie nazw własnych w postaci mianownikowej tożsamej z Wulgatą (w łacinie wiele nazw hebrajskich nie podlega deklinacji), choć niekonsekwentnie (np. Ml 3,3–4: „Judy i Jeruzalem”), bez wątpienia zaciemniało sens tekstu⁵⁴. Modyfikacje wyrazów samodzielnych semantycznie i spójników (w każdym wierszu tabeli 8) oraz kalki słowotwórcze (Iz 49,7; 60,5–6) również są charakterystyczne dla B1599⁵⁵. W B1599 warto zwrócić uwagę na oddanie „quis poterit cogitare” (Ml 3,3–4) mniej dosłowne niż w EiE1593. Być może jest to późniejsza przeróbka Wujka, która „przetrwiała” rewizję. W Ez 1,12 EiE1593 widać zaś lekcję zgodną nie z Wulgatą, a z tekstem hebrajskim, na co wskazuje nota B1599.

52 W marcu 1596 r. Wujek pisał: „skończyłem już Proroków Większych. Pozostali Mniejsi i Księgi Machabejskie”, cyt. za: Rubik, *Biblia Wujka*, 417.

53 Np. M. Nowodworski, „O ile jest uzasadnioną u nas potrzeba nowego tłumaczenia Pisma Świętego”, *Pamiętnik Religijno-Moralny (Serya nowa)* 20 (1861) 246–251; A. Szlagowski, *Wstęp ogólny historyczno-krytyczny do Pisma Świętego* (Warszawa: Gebethner i Wolff 1908) II, 247–250.

54 Zob. też Syr 24,17–18 i Iz 7,10. Nt. takich zmian w NT zob. Rubik, *Biblia Wujka*, 669–670.

55 *E[x]+lego* → *obieram* → *wy+bieram*; *o+perio* → *przykrywam* → *o+krywam*.

Tabela 8. Fragmenty ksiąg prorockich według EiE1593 i B1599

	EiE1593	B1599	<i>Mszal trydencki</i> (oprócz interpunkcji = Wulgata łowańska)
Iz 49,7	Królowie oglądają/ i powstaną książęta/ i będą się kłaniać Panu Bogu twemu / i świętemu izraelskiemu który cię obrał.	[...] oglądają/ a powstaną książęta/ i kłaniać się będą dla Pana/ iż wier- ny jest/ i dla świętego izraelowego/ który cię wybrał.	Reges videbunt, et consurgent princi- pes, et adorabunt Dominum [Wulg: adorabunt propter Dominum, quia fidelis est], et sanctum Israel, qui elegit te.
Iz 60,5–6	Tedy oglądasz/ i opływać będziesz: i zadziwisz się, a rozszerzy się serce twoje/ gdy się obróci ku tobie zgraja morska/ moc poganów przyjdzie do ciebie. Obfitość wielbłdów przykryje cię/ wielbłdowie młodzi madianscy i efascy. Wszyscy z Saby przyjdą/ złoto i kadzidło przynosząc/ i chwałę Panu opowiadając.	[...] będziesz: zadziwi się i rozszerzy [...] [...] wielbłdów okryje cię/ wielbłdowie przędcy Madian i Efa [...] [...] przynosząc/ a chwałę [...]	Tunc videbis, et afflues, et mirabitur, et dilatabitur cor tuum quando conversa fuerit ad te multitudo maris, fortitudo Gentium venerit tibi. Inun- datio camelorum operiet te, drome- darii Madian, et Ephā: omnes de Saba venient, aurum, et thus deferentes, et laudem Domino annuntiantes.
Ez 1,12	A każde z nich [czterech zwierząt] przed obliczem swoim chodziło. Do- kąd kolwiek popędzał ich Duch/ tam chodzący: nie obracając się gdy szły.	[...] "przed obliczem swoim cho- dziło" ["przeciw sobie szło]: dokąd Duch pędził: tam chodzący i "nie wracały się" ["abo: nie obracały się H.] kiedy chodzący.	et unumquodque eorum coram facie sua ambulabat: ubi erat impetus spiritus, illuc gradiebantur, nec rever- tabantur, cum ambularent.
Ml 3,3–4	Lecz kto będzie mógł rozmyślić dzień przyjścia Jego? I kto się ostoi na widzenie Jego? Bo On jest jako ogień wypalający/ i jako zieleń farbiarskie. A usiedzie wypalając/ i wyczyszczając srebro: i wyczyści syny Lewiego: i wypławi je jako złoto i jako srebro: że będą ofiarować Panu ofiary spra- wiedliwości. I spodoba się Panu ofiara judzka i jerozolimska/ jako za czasów wiecznych i jako za lat dawnych. Mówi Pan wszechmogący.	A kto będzie mógł myślą ogarnąć dzień przyjścia Jego, a kto [...] [...] ogień zlewający/ i [...] [...] syny Lewi/ i precedzi je jako złoto i jako srebro, i będą Panu ofiarować ofiary w sprawiedliwo- ści. [...] ofiara Judy i Jeruzalem, "jako dni wieku i jako dawne lata" ["to jest: jako ofiary które dawno ojcowie święci ofiarowali].	et quis poterit cogitare diem adventus eius, et quis stabit ad videndum eum? Ipse enim quasi ignis conflans, et quasi herba fullonum: et sedebit conflans et emundans argentum: et purgabit filios Levi, et colabit eos quasi aurum, et quasi argentum: et erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia. Et placebit Domino sacri- ficio Iuda et Ierusalem, sicut dies saeculi, et sicut anni antiqui: dicit Dominus omnipotens [Wulgata: antiqui.].

Symbole w tekście głównym i [notach marginesowych] B1599:

"' – oznaczone miejsce można rozumieć lub przetłumaczyć inaczej – jak wskazano w notce marginesowej.

Symbole w tekście głównym i [notach marginesowych] B1599 i Wulgacie łowańskiej:

"' – w oznaczonym miejscu inne przekazy zawierają odmienną lekcję niż w tekście głównym edycji.

Symbole w [notach marginesowych] B1599 i Wulgaty łowańskiej:

H. – hebrajski tekst Poliglotty antwerpskiej.

Podobne prawidłowości występują w mniej dosłownych fragmentach ksiąg mądrościowych (tabela 9).

Tabela 9. Fragmenty ksiąg mądrościowych według EiE1593 i B1599

	EiE1593	B1599	<i>Mszal trydencki (oprócz not i interpunkcji = Wulgata łowańska)</i>
Pnp 8,4	Poprzysięgam was córki Jerozolimskie/ przez sarny i jelenie polne: abyście nie budziły/ ani dopuszczały ocuć namilszej/ póki ona zachce.	[...] Jerozolimskie/ nie obudzajcież/ ani dawajcie ocucić milej/ póki sama nie zachce.	Adiuvo vos filiae Ierusalem per capreas cervosque camporum, ne [Wulgata: Ierusalem, [!]] ne] suscitetis, neque evigilare faciatis dilectam/ donec ipsa velit.
Mdr 5,2–3	Co widząc/ strachem wielkim będą zatrwożeni/ a zdumieją się naglej odmianie zbawienia ich niespodziewanego/ mówiąc sami w sobie/ żalując/ i dla ucisku ducha wzdychając. Cię to są/ z którycheśmy się przedtym śmiali/ i szyderstwa stroili.	Ujrzawszy będą zatrwożeni bojaźnią straszliwą/ i zdumiewać się będą w prędkości niespodziewanego zbawienia/ mówiąc sami w sobie/ pokutę czyniąc/ i [...] są/ któreśmy niekiedy mieli za pośmiejch i za przysłowie urągania.	Videntes turbabuntur 'timore' ["terrore 1 Ms.] horribili, et mirabuntur in subitatione insperatae salutis, "dicentes' ["dicent 4 Ms. G.] intra se, poenitentiam agentes, et prae angustia spiritus gementes: Hi sunt, quos habuimus aliquando in derisum, et in similitudinem impropertii.
Syr 15,4–6	i [sprawiedliwość] podeprze go/ a nie będzie pohańbion: i podwyższy go przed bliźnimi jego. W pośrodku kościoła otworzy usta jego: I napelni go Pan duchem mądrości/ i rozumienia: a szatą chwalebną przyodzieje go. Radość i wesele rozmnoży nad nim: i wieczne imię da mu za dziedzictwo Pan Bóg nasz.	i zatrzyma go i nie zawstydzi się/ i wywyższy go u bliźnich jego: i w pośrodku "kościoła" ["abo: zgromadzenia] [...] go duchem [...] [...] rozumienia/ i "szatą" ["abo: koroną G.] chwały przyodzieje go. Wesele i radość będzie skarbiła nad nim: i imienia wiecznego dziedzicem go uczyni.	et continebit illum, et non confutetur: et exaltabit illum apud proximos suos. [Wulgata: et] In medio ecclesiae aperiet os eius, et implebit [Wulgata: adimplebit] illum spiritu sapientiae, et intellectus, et stolam gloriae vestiet illum [Wulgata: stola gloriae induet eum]. Lucunditatem, et exultationem thesaurizabit super eum [Wulgata: illum], et nomine aeterno haereditabit illum, Dominus Deus noster [Wulgata: illum].
Syr 51,3–5	a zachowałeś ciało moje od zginienia/ od sidła języka niesprawiedliwego/ i od ust sprawujących kłamstwo: i byłeś mi pomocnikiem przeciw nieprzyjaciółom moim . I wybawiłeś mię dla wielkiego miłosierdzia imienia twego/ od ryczących nagotowanych ku pożarciu; z rąk szukających śmierci mojej/ i z wielu trudności/ które mię ogarnęły.	i zachowałeś [...] [...] języka złośliwego [...] [...] i stałeś mi się pomocnikiem przed oczyma sprzeciwników. [...] mię według wielkości miłosierdzia [...] [...] nagotowanych do żeru/ [...] szukających dusze mojej/ i bram utrapienia które [...]	et liberasti corpus meum a perditione, a laqueo linguae iniquae, et a labiis operantium mendacium, et in conspectu astantium factus es mihi adiutor. Et liberasti me secundum multitudinem misericordiae nominis tui a rugientibus, praeparasti ad escam, de manibus quarentium animam meam, et de "portis tribulationum" ["multis tribulationibus Ms. G.], quae circumdederunt me.

Symbole w tekście głównym i [notach marginesowych] B1599:

"' – oznaczone miejsce można rozumieć lub przetłumaczyć inaczej – jak wskazano w notce marginesowej.

Symbole w tekście głównym i [notach marginesowych] NT1593, B1599 i Wulgaty łowańskiej:

"' – w oznaczonym miejscu inne przekazy zawierają odmienną lekcję niż w tekście głównym edycji.

Symbole w [notach marginesowych] NT1593, B1599 i Wulgaty łowańskiej:

L./Ms. – rękopisy Wulgaty, bez wskazania liczby.

[X] L./[X] Ms. – rękopisy Wulgaty reprezentujące dany wariant, z ich liczbą: [X].

G. – tekst grecki Poliglotty antwerpskiej.

Podobnie jak w księgach prorockich, w księgach mądrościowych według EiE1593 pojawiają się zależności tekstowe od *Mszalu trydenckiego* (Pnp 8,4 i Syr 15,4–6), wyrazy pokrewne „przydatkom” (Mdr 5,2–3; Syr 15,4–6) i modyfikacje wyrażeń przyimkowych

(Mdr 5,2–3; Syr 15,4–6; 51,3–5). W B1599 usunięto „nadprogramowe” wyrazy, zmienia-
no leksemy samodzielne semantycznie (i ich wartości kategorialne) oraz spójniki, kalkowa-
no słowotwórstwo (Syr 15,4–6) i składnię zdań (Pnp 8,4). Niedosłownie przełożone frazy
przywracano do Wulgaty bez względu na komunikatywność: Syr 15,4–6 „et continebit
illum, et non confudetur” (z B1599 wynika, że to „sprawiedliwość” „nie zawstydzi się”) oraz „thesaurizabit super illum”. Na uwagę zasługuje tłumaczenie EiE1593 „quaerentium
animam meam” – „szukających śmierci mojej” (Syr 51,3–5). W aparacie NT1593 Wujek
wyjaśniał, że hebraizm „szukać czyjejs duszy” oznacza „chcieć kogoś zabić”⁵⁶. Tłumaczenie
jest z tym spójne. W Syr 51,3–5 EiE1593 widać też wskazaną przez notę B1599 zależność
od lekcji Septuaginty i niektórych przekazów Wulgaty. W Mdr 5,2–3 Wujek przełożył
„poenitentiam agens” jako „żałujący”. Odpowiednik zgodny z Erazmowymi analizami
greckiej semantyki był kontrowersyjny dla wielu katolików⁵⁷. W NT B1599 łacińską frazę
tłumaczono jak tutaj: „pokutę czyniący”⁵⁸.

Niektóre części Pnp wydają się świadczyć, że Wujek nadawał poezji ST kształt zbliżony
do prozy poetyckiej (tabela 10).

Tabela 10. Pnp 8,6–7 według EiE1593 i B1599

EiE1593	B1599	<i>Mszal trydencki (oprócz interpunkcji i not = Wulgata łowańska)</i>
Polóż mię jako znamię na sercu twoim/ jako znamię na ramieniu twoim: bo miłość mocna jest/ jako śmierć: i jako piekło twarda żarliwość. Lampy jej, lampy ognia i płomienia. Wody wielkie nie mogły zagaśić miłości: ani rzeki nie zaleją jej. Jeśli da człowiek wszystkę mająt- ność domu swego za miłość: jako nic wzgardzi ją.	Przyłóż mię/ jako pieczęć do serca twego/ jako pieczęć do ramienia twego: bo mocna jest jako śmierć miłość/ twar- da jako piekło "rzewliwość" ["zawistna miłość" / "pochodnie" ["węgle"] jej pochodnie ognia i płomieniów. Wody mnogie nie mogły ugasić miłości/ i rzeki nie zatopią jej. Choćby człowiek dał wszystkę majątność domu swego za miłość/ wzgardzi ją jako nic.	Pone me ut signaculum super cor tuum, ut si- gnaculum super brachium tuum, quia fortis est ut mors dilectio: dura sicut infernus aemulatio: lampades eius, lampades ignis, atque flamma- rum. Aquae multae non potuerunt [Wulgata: "potuerunt": "potuerunt Ms q.] extinguere charitatem, nec flumina obruent illam: si dede- rit homo omnem substantiam domus suae pro dilectione, quasi nihil "despiciet" ["despiciet 8 Ms. R. H. G.] "eam" ["eum Ms. R. Qn].

Symbole w tekście głównym i [notach marginesowych] B1599:

"' – oznaczone miejsce można rozumieć lub przetłumaczyć inaczej – jak wskazano w notce marginesowej.

Symbole w tekście głównym i [notach marginesowych] Wulgaty łowańskiej:

"' – w miejscu oznaczonym symbolami inne przekazy zawierają odmienną lekcję niż w tekście głównym edycji.

Symbole w [notach marginesowych] Wulgaty łowańskiej:

Ms. – rękopisy Wulgaty, bez wskazania liczby.

Ms. q. – „manuscripta quaedam”, kwalifikator jakościowy wskazujący na niewielką wagę wariantu (w ocenie wydawcy Wulgaty łowańskiej).

[X] Ms. – rękopisy Wulgaty reprezentujące dany wariant, z ich liczbą: [X].

R. – Biblia „Regia”, tj. Poliglotta antwerpska – jej tekst Wulgaty.

H. – tekst hebrajski Poliglotty antwerpskiej.

G. – tekst grecki Poliglotty antwerpskiej.

⁵⁶ Np. J. Wujek, „Przedmowa”, NT1593, 19.

⁵⁷ Zob. Erasmus Desiderius, *In Novum Testamentum Annotationes* (Basileae: apud Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium 1535) 18.

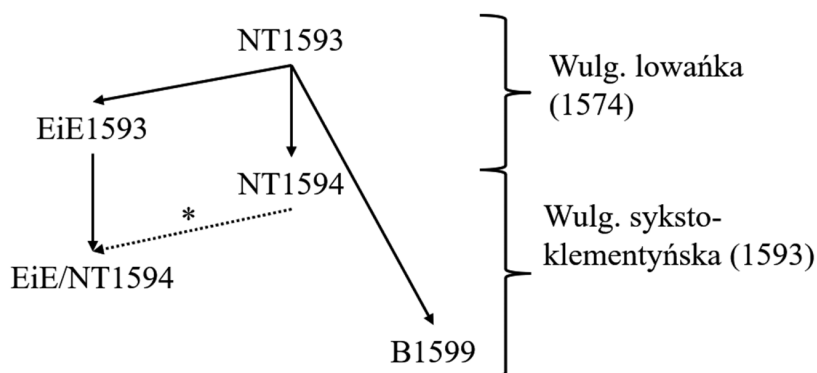
⁵⁸ Zob. Rubik, *Biblia Wujka*, 509–511.

W EiE1593 wyraźna jest instrumentacja zgłoskowa (asonanse, widoczne we frekwencji samogłosek w poszczególnych członach). Uwagę zwraca efektowny chiasm: „bo miłość mocna jest/ jako śmierć: i jako piekło twarda żarliwość”.

W okresie prac nad EiE1593 Wujek tłumaczył ST podobnie do NT. Literalizm nie był najważniejszym kryterium, choć przekład ksiąg prorockich charakteryzuje się większą dosłownością niż mądrościowych. Jezuita miał wgląd w teksty hebrajski i grecki, których lekcje wprowadzał niekiedy do polskiej translacji. Można też wnioskować, że rewizja po jego śmierci miała podobny charakter w ST i NT.

5. Rewizja *Evangelii i Epistol* na podstawie Nowego Testamentu z 1594 r. (ok. 1595 r.)

Tekst EiE1593 zrewidowano na podstawie NT1594 zaraz po jego publikacji. W ten sposób powstał typ tekstu EiE/NT1594. Najstarszym wydaniem tej redakcji zbioru, do którego udało się dotrzeć podczas kwerend, są EiE1626 opublikowane przez Andrzeja Piotrkowczyka młodszego⁵⁹. Jednakże już perykopy ewangeliczne w opublikowanych przez jego ojca *Kazaniach na niedziele i święta* Skargi z 1595 r. i *Postylli* Wujka z 1596 r. zawierają tożsamą wersję tekstu, z jedną tylko lekcją swoistą w analizowanych miejscach (u Skargi, tabela 11).

Ryc. 2. Relacje EiE1593 i typu tekstu EiE/NT1594 z redakcjami NT1593 i NT1594

* Rewizję EiE1593 przeprowadzono na podstawie NT1594.

Opis rewizji EiE wychodzi od porównania dwóch rodzajów fragmentów. Po pierwsze, zestawiono 16 miejsc, w których EiE1593 (i tak samo NT1593) różni się od NT1594.

⁵⁹ Estreicher, *Bibliografia*, XXXIII, 384–386, wskazał wyd. z 1605 i 1611 r. Najstarsze w *Katalogu BN*: 1617 (na 1611 r. datowany jest egzemplarz z defektem karty tytułowej, ale za *Bibliografią* Estreichera). Zob. też. Komorowska, *Piotrkowczykowie*, 339–340.

Wyłącznie w dwóch wypadkach podczas rewizji pominięto nowe lekcje⁶⁰. Różnice między NT1594 a NT1593 – i tym samym EiE1593 – wynikały z dostosowania do Wulgaty syksto-klementyńskiej (1593) oraz z uproszczenia przekładu wyrazów i fraz, które wcześniej były wyjaśnione w aparacie.

Tabela 11. Przykłady (I) typu tekstu EiE/NT1594
(EiE1626 = *Kazania* Skargi z 1595 r. = *Postylla* Wujka z 1596 r.)

	EiE1593 (oprócz not i interpunkcji = NT1593)	NT1594	EiE/NT1594	Wulgata (oprócz interpunkcji lowańska = syksto-klementyńska)
Mt 4,7	Rzekł mu "Jezus zasię: napisano" ["Jezus: zasię napisano G.] jest	[...] Jezus: zasię napisano [...]	= NT1594	Ait illi Iesus rursum, Scriptum est [syksto-klem.: [...]] Iesus: Rursum scriptum [...]
Mt 6,25	nie troszczcie się o duszę waszą/ co byćście jedli: ani o ciało wasze/ czym byćście się odziewali. Azaż dusza nie jest ważniejsza/ niż pokarm: i ciało niżli odzienie?	[...] o żywot wasz co [...] [...] Azaż żywot nie jest ważniejszy niż [...]	= NT1594	ne solliciti sitis animae vestrae quid manducetis, neque corpori vestro quid induamini. Nonne anima plus est quam esca: et corpus plus quam vestimentum?
Mt 24,28	Gdziekolwiek było "ciało" ["ścierw G.] / tam się i orłowie zgromadzą.	Gdziekolwiek będzie ścierw/ tam [...]	= NT1594 [Skarga: Gdziekolwiek będzie ciało]	Ubiunque fuerit corpus, illic congregabuntur et aquilae.

Symbole w tekście głównym i [notach marginesowych] NT1593:

"' – w oznaczonym miejscu inne przekazy zawierają odmienną lekcję niż w tekście głównym edycji.

Symbole w [notach marginesowych] NT1593:

G. – tekst grecki Poliglotty antwerpskiej.

W Mt 4,7 NT1594 stosownie do Wulgaty syksto-klementyńskiej Wujek interpunkcyjnie włączył „rursum” – „zasię” do wypowiedzi Jezusa. Podczas rewizji EiE wprowadzono tę korektę oraz pozostałe. W Mt 6,25 jezuita zmienił dwukrotnie „duszę” na „żywot” – w różnych miejscach aparatu NT1593 wyjaśniał, że taka jest hebrajska, grecka i łacińska semantyka⁶¹. W Mt 24,28 uszczegółowił interpretację *corpus* („ciało”, nie tylko martwe) na podstawie πῶμα („trup”). W tym wypadku w *Kazaniach* Skargi pojawiła się kontaminacja EiE1593 i NT1594. Ponadto warto zwrócić uwagę na wyrażanie przykazań w NT1594 oraz rewizji EiE nie czasem przyszłym, a rozkaznikiem⁶².

Po drugie, porównano 15 fragmentów, w których EiE1593 różni się od tożsamych lekcji NT1593 i NT1594⁶³. Zmiany odnotowano wyłącznie w czterech wypadkach, tj. w czte-

60 Wersety, w których nie wprowadzono nowej lekcji, oznacza podkreślenie, pogrubienie zaś – zmiany związane z nową lekcją Wulgaty syksto-klementyńskiej (1592 i 1593) różną od lowańskiej i *Mszalu trydenckiego*: Mt 4,7; 6,25; 8,25; 9,6; 21,4; 22,39; 24,22.28; 25,5; Mk 16,14; Łk 10,27; Dz 1,21; 1 Tes 4,1; **Kol 1,14**; 1 J 4,10; **Ap 21,4**. Wujek nie wprowadził do EiE części lekcji tożsamych w *Mszale* i Wulgacie syksto-klementyńskiej, zob. przypis 47.

61 Np. NT1593, nota do Mt 2,20.

62 Mt 22,39 „Diligeris” → „Będziesz miłował” → „Miłuj”, w rewizji EiE ponadto Łk 10,27.

63 Wprowadzenie zmian oznacza pogrubienie: Łk 2,7 (u Skargi brak fragmentu); 7,48; **24,39**; J 16,19.27; Dz 13,27; **1 Kor 10,13**; Flp 4,2.5; **1 P 3,14**; 1 J 3,17; 4,17.

rech wersetach EiE1593 „powróciła” lekcja NT1593 tożsama z NT1594. Ta niewielka liczba zmian wprowadzonych podczas rewizji EiE wynika zapewne stąd, że chodzi tu o lekcje różniące tekst *Mszалу trydenckiego* od tożsamych fraz Wulgaty tak łowańskiej, jak sytksto-klementyńskiej – autentyczny tekst łaciński w wypadku tych lekcji nie uległ zmianie i wciąż różnił się od *Mszalu*⁶⁴.

Tabela 12. Przykłady (II) typu tekstu EiE/NT1594
(EiE1626 = *Kazania* Skargi z 1595 r. = *Postylla* Wujka z 1596 r.)

	NT1593 (oprócz not = NT1594)	EiE1593	rewizja EiE	Wulgata (oprócz interpunkcji i not łowańska = sytksto-klementyńska)	<i>Mszal trydencki</i>
Łk 2,7	położyła Go w żłobie/ iż miejsca "dla nich" ["dla niego NL] nie było w gospodzie	[...] dla niego [...]	[...] dla nich [...]	reclinavit eum in praesepio: quia non erat "eis" ["ci Ms q. Amb.] locus in diversorio	[...] ci [...]
Łk 24,39	Oglądajcie ręce Moje i nogi * ["Moje 3 L. G S.]: żeciem Ja tenże jest	[...] nogi Moje [...]	[...] nogi [...]	Videte manus meas, et pedes * ["meos 3 Ms G. S.], quia ego ipse sum	[...] pedes meos [...]
1 Kor 10,13	Pokuszenie "was niechaj nie zdejmuję" ["was nie zdjęło K. G. S.] / jedno ludzkie	[...] was nieczę- ło/ jedno [...]	[...] niechaj nie zdejmuję/ jedno [...]	Tentatio vos non "apprehendat" ["apprehendit R. G. S.], nisi humanum	[...] apprehen- dit [...]
Flp 4,5	Pan blisko jest.	Pan bowiem blisko [...]	Pan (bowiem) blisko [...]	Dominus prope est.	Dominus enim prope [...]
1 J 4,17	W tem wykonana jest mi- łość * ["Boża NL.] z nami	[...] miłość Boża [...]	=	In hoc perfecta est charitas * ["Dei Ms. q.] nobiscum	[...] charitas Dei [...]

Symbole w tekście głównym i [notach marginesowych] NT1593:

'' – oznaczone miejsce można rozumieć lub przetłumaczyć inaczej – jak wskazano w nocie marginesowej.

Symbole w tekście głównym i [notach marginesowych] NT1593 i Wulgaty łowańskiej:

'' – w miejscu oznaczonym symbolami inne przekazy zawierają odmienną lekcję niż w tekście głównym edycji.

* – w tym miejscu inne przekazy zawierają część nieobecną w tekście głównym edycji.

Symbole w [notach marginesowych] NT1593 i Wulgaty łowańskiej:

NL./Ms. q. – „niektóre rękopisy”/„manuscripta quaedam” Wulgaty; kwalifikator jakościowy wskazujący na niewielką wagę wariantu (w ocenie wydawcy Wulgaty łowańskiej i Wujka).

64 Wzięto pod uwagę możliwość wpływu tekstu Wulgaty sytksto-klementyńskiej na edycję *Mszalu trydenckiego* jeszcze przed korektą tekstu typicznego, o której mowa w bulli *Cum sanctissimum* Klemensa VIII z 1604 r., zob. *Missale Romanum ex decreto Concilii Tridentini restitutum* (Bonnad ad Rhenum: Aedibus Palmarum 2004) 6*-8*. W konstytucji zwrócono zresztą uwagę na tego rodzaju uzgodnienia przez drukarzy wbrew konstytucji *Quo primum*, wprowadzającej w 1570 r. *Mszal trydencki*, zob. *ibidem*, 4*-6*. Dlatego porównano wszystkie miejsca analizowane w tej sekcji artykułu (zob. przypisy 59 i 62) według *Mszalu trydenckiego* w edycji Plantiniana z 1587 r. oraz wydań *Missale Romanum* [...] (Venetiis: apud Iuntas 1593) oraz (Antverpia: ex officina Plantiniana 1594), w których – ze względu na daty publikacji – mogłyby pojawić się takie zależności oraz które mogłyby zostać wykorzystane przy opracowaniu tekstu EiE/NT1594. Nie stwierdzono jednak żadnych tego rodzaju różnic.

[X] L./[X] Ms. – rękopisy Wulgaty reprezentujące dany wariant, z ich liczbą: [X].

K./R. – Biblia „królewska”/„regia”, tj. Poliglotta antwerpska – jej tekst Wulgaty.

G. – tekst grecki Poliglotty antwerpskiej.

S. – tekst syriacki Poliglotty antwerpskiej.

Symbole w [notach marginesowych] Wulgaty łowańskiej:

Amb. – wskazanie na egzegzęz św. Ambrożego.

Lekcje różniące *Mszal trydencki* od Wulgaty oprócz Flp 4,5 zostały odnotowane w marginaliach edycji łowańskiej i NT1593, a Wujek wprowadził je do EiE1593. Podczas rewizji EiE przywrócono tekst do Wulgaty (tak łowańskiej, jak syksto-klementyńskiej) w Łk 2,7; 24,39; 1 Kor 10,13. W 1 J 4,17 pozostawiono zaś wariant *Mszalu*. W Flp 4,5 z kolei taki wariant potraktowano jako „przydatek” i oznaczono nawiasami.

Rewizja perykop EiE nadała im postać tekstową bardzo zbliżoną do NT1594 i zasadniczo zgodną z nowymi lekcjami Wulgaty syksto-klementyńskiej (różnymi względem łowańskiej, lecz nie względem *Mszalu trydenckiego*) – i taki był z pewnością jej cel. Opracowywanie kolejnych redakcji na bazie wcześniejszych powodowało nieuniknione kontaminacje (reprezentowanych w polszczyźnie lekcji łacińskich o różnym pochodzeniu), jednakże drobne i raczej nieistotne różnice między zrewidowanymi EiE a NT1594 trudno dostrzec „okiem nieuzbrojonym” w narzędzia historyczno-krytyczne. Mimo nieco różnej genezy zrewidowane perykopy zbioru lekcjonarzowego i pełny NT należy zatem rozpatrywać jako jeden typ tekstu – EiE/NT1594, odrębny od B1599.

Analizy późniejszych wydań nie wskazały żadnej lekcji odróżniającej EiE1593 i EiE1626, która byłaby zgodna z *editio princeps*. Najprawdopodobniej zrewidowany tekst całkowicie wyparł ją z obiegu.

Podsumowanie

W 1593 r. Jakub Wujek opracował *editio princeps Ewangelii i Epistoł*, polskiego katolickiego zbioru o charakterze lekcjonarza, na podstawie ukończonego przekładu Nowego Testamentu (1593) zrewidowanego wcześniej we współpracy z Justem Rabbem (1592). Wujek dostosował polski tekst perykop liturgicznych do czytań *Mszalu trydenckiego* (choć nie w pełni konsekwentnie). Analiza „przydatków” – słów nieobecnych w źródłach, a dodanych przez tłumacza w celu uzupełnienia semantyki i eliptycznej składni – wskazała, że jezuicki autor miał na względzie językową przystępność tłumaczonego tekstu. Dążenie do tego celu przeważało nad staraniami o dosłowne oddanie lekcji autentycznej Wulgaty. Jednocześnie tłumacz, również na wcześniejszych etapach prac, kierował się humanistyczną zasadą *ad fontes* – zestawiał Wulgatę ze źródłami w językach oryginalnych, wprowadzając na ich podstawie emendacje domniemanych błędów transmisji. „Oryginały” wykorzystywał zarazem jako zasób sformułowań i konstrukcji gramatycznych, których dosłowne tłumaczenie na polski owocowało tekstem bardziej komunikatywnym („znaczniejszym”) niż w wypadku literalnego przekładania analogicznych fragmentów tekstu łacińskiego.

Ustalenie to wydaje się istotne zwłaszcza w odniesieniu do perykop pochodzących z ST. Czytania te świadczą bowiem – mimo zastrzeżeń, że Wujek przetłumaczył je *ad hoc* (pełny przekład tych części Biblii powstawał bowiem w latach 1593/1594–1596), a fragmenty ksiąg prorockich oddawał dosłowniej niż mądrościowych – iż strategia translatorska jezuickiego tłumacza była analogiczna w odniesieniu do ksiąg NT i ST. Niewielka próbka 100 wersetów informuje zatem o tym, jak mogło wyglądać ukończone tłumaczenie ST jego autorstwa przed rewizją przeprowadzoną w latach 1597–1598 przez komisję Stanisława Grodzickiego.

Zastrzeżenia sformułowane przez niego w 1592 r., dotyczące naruszenia przez Wujka trydenckiego dekretu *Przyjęcie wydania Biblii zwanej Wulgatą* w związku z tłumaczeniem niedosłownym i wprowadzaniem greckich lekcji do polskiego NT, są wyrazem sporów polskich jezuitów o optymalną strategię translatorską, w które zaangażowano również kurie generalną w Rzymie. O formie wypracowanego kompromisu świadczy drugie wydanie Nowego Testamentu (1594): choć wbrew postulatom Grodzickiego Wujek wciąż tłumaczył niedosłownie (literalizm stał się podstawą strategii translatorskiej dopiero w Biblii z 1599 r., opracowanej po śmierci Wujka), to jednak dostosował tekst do lekcji „ostatecznej” Wulgaty. Proces dostosowywania polskiego tekstu biblijnego do obowiązującego, łacińskiego standardu Kościoła katolickiego poświadcza również rewizja *Ewangelii i Epistoł* z 1593 r., przeprowadzona ok. 1594/1595 r. Typ tekstu EiE/NT1594 reprezentują *Kazania na niedziele i święta* Piotra Skargi z 1595 r. oraz *Postylla mniejsza* Wujka z 1596 r., a także XVII- i XVIII-wieczne edycje zbioru lekcjonarzewego.

Co ważne, analogiczna rewizja nie nastąpiła po publikacji Biblii z 1599 r., choć dopiero to wydanie oddawało Wulgatę w sposób adekwatny (tj. literalnie) – według kategorii Grodzickiego oraz założeń opisanych we wstępie do edycji – i dopiero ono zostało aprobowane przez Klemensa VIII. Podobnie w XVII w. publikowano wyłącznie przedruki Nowego Testamentu z 1594 r. Nasuwają się pytania o przyczyny tego stanu rzeczy. Jaką rolę w kształtowaniu obiegu wydawniczego katolickiej Biblii w dobie wczesnonowożytnej odegrała oficyna Andrzeja Piotrkowczyka i jego dziedziców, w której ukazały się wszystkie XVII-wieczne wydania Nowych Testamentów oraz większość edycji *Ewangelii i Epistoł*? Jak na te problemy zapatrywali się przełożeni Towarzystwa Jezusowego oraz hierarchowie Kościoła katolickiego, współpracujący wszak z krakowskim rodem drukarzy? Co sprawiło, że wcześniejsza redakcja, poddana przecież zasadniczej rewizji, którą uważano za niezbędną, fundowała podstawę obiegu wydawniczego „Biblii Wujka” w XVII i XVIII w.? Odpowiedź na te pytania wymaga pogłębionych badań, które pozwoliłyby odsłonić nieznane karty z jej dziejów.

Bibliografia

1. Źródła

1.1. Edycje łacińskich i greckich źródeł tłumaczenia (układ chronologiczny)

Missale secundum ritum insignis Ecclesie cathedralis Cracoviensis noviter emendatum (Venetiis: per Petrum Liechtenstein 1532).

Erasmus Desiderius, *Novum Testamentum* [...] (Basileae: apud Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium 1535).

Erasmus Desiderius, *In Novum Testamentum Annotationes* (Basileae: apud Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium 1535).

Missale Ecclesie et Provinciae Gnesnensis (Maguntiae: in officina Francisci Bohemi 1555).

Biblia Sacra Hebraice, Chaldaice, Graece et Latine [...]. I–VI (Antverpiae: 1568–1572) (= Poliglota antwerpska; Poliglota).

Biblia Sacra [...]. [Wyd. Franciscus Luca Brugensis]. (Antverpiae: ex officina Christophori Plantini, Architypographi Regii 1574) (= Wulgata łowańska).

Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum [...] (Antverpiae: ex officina Christophori Plantini, Architypographii Regii 1587) (= *Mszal trydencki*).

Missale Romanum [...] (Venetiis: apud Iuntas 1593).

Missale Romanum [...] (Antverpiae: ex officina Plantiniana 1594).

Biblia Sacra Vulgatae editionis (Romae: ex typographia Apostolica Vaticana 1590) (= Wulgata sykstyńska).

Biblia Sacra Vulgatae editionis (Romae: ex typographia Apostolica Vaticana 1592) (= Wulgata sykstoklementyńska z 1592 r.).

Biblia Sacra Vulgatae editionis (Romae: ex typographia Apostolica Vaticana 1593) (= Wulgata sykstoklementyńska z 1593 r.).

Missale Romanum ex decreto Concilii Tridentini restitutum (Bonnae ad Rhenum: Aedibus Palmarum 2004).

1.2. Wydania PŚ w języku polskim oraz postylla (układ chronologiczny)

Wujek, J., *Postylla mniejsza* [...] (Poznań: w drukarni Jana Wolraba 1579–1580) I–II.

Wujek, J., *Postylla katolicka mniejsza* [...] (Kraków: w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka 1590).

Wujek, J. et al. (tłum.), *Nowy* [...] *Testament* [...] (Kraków: w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka 1593) (= NT1593).

Wujek, J. et al. (tłum.), *Nowy* [...] *Testament* [...] (Kraków: w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka 1594) (= NT1594).

Skarga, P., *Kazania na niedziele i święta* [...] (Kraków: w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka 1595).

Wujek, J., *Postylla mniejsza* [...] (Kraków: w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka 1596).

Wujek, J. et al. (tłum.), *Biblia* [...] (Kraków: w drukarni Łazarzowej 1599) (= B1599).

Wujek, J., *Postylla mniejsza* [...] (Kraków: w drukarni Andrzeja Piotrkowczyka 1605).

1.3. Edycje Ewangelii i Epistoł w przekładzie J. Wujka et al. (układ chronologiczny)⁶⁵

EiE1593: *Ewangelie i epistoły* [...] (Kraków: [Andrzej Piotrkowczyk] 1593). BJ Cim. 995; Cim. 996.

EiE1626. BJ 37376 I; BN SD XVII.1.559 (FBC).

⁶⁵ Ponieważ wszystkie wymienione wydania odnotowano w dostępnym on-line *Katalogu BN*, dla zwięzłości podano wyłącznie skrót nazwy (EiE) z datą roczną oraz egzemplarzem/egzemplarzami, do których udało się dotrzeć podczas kwerend. Jeśli wydanie ma inny początek tytułu, podano go. Jeśli w jednym roku EiE ukazało się więcej niż raz, w nawiasie () dodano miasto publikacji. Zdigitalizowane egzemplarze, łatwe do odnalezienia przez stronę Federacji Bibliotek Cyfrowych (fbc.pionier.net.pl) oznacza dodatkowo skrót (FBC).

- EiE1643. Nieprzypisany egzemplarz w FBC (Academica ID 74050841).
 EiE1651. BJ 36216 I.
 EiE1672. BJ 593053 I/1.
 EiE1686. BJ 5885501 I.
 EiE1689. BJ 36159 I.
 EiE1713 (Kraków). BN SD XVIII.1.5403 (FBC).
 EiE1713 (Wilno). BJ 37666 I.
 EiE1723. BN SD XVIII.1.5178 (FBC).
 EiE1737 (Brzeg). Miejska i Gminna Biblioteka Publiczna w Głubczycach, w FBC brak sygn., identyfikator zasobu: oai:www.sbc.org.pl:23383.
 EiE1760. BUW 28.20.4.6.053/1.
 EiE1785. BN SD XVIII.1.4984.
 EiE1796. BJ Cam. B.I.35 (FBC).

1.4. Pozostałe

- Constitutiones synodi dioecesis Cracoviensis [...] anno Domini M.D. nonagesimo tertio* (Cracoviae: in Archityp. Regia et Ecclesiastica Lazari 1593).
Monumenta paedagogica Societatis Iesu (wyd. L. Lukács) (Roma: Institutum Historicum SI 1986) V.
Privilegia typographica Polonorum. Polskie przywileje drukarskie 1493–1793 (wyd. M. Juda) (Lublin: Wydawnictwo UMCS 2010).
 Wielewicz, J., *Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1881) I.

2. Literatura pomocnicza

- Archutowski, J., „*Vetera et nova*. Odnowienie tekstu Wujkowego i nowe przekłady Ksiąg Świętych”, *Ateneum Kapłańskie* 9–10 (1917) 1–41.
 Bienkowska, D., *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka (na materiale czterech Ewangelii)* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1992).
 Boryławska, G., „Różnice między kolejnymi wydaniem Nowego Testamentu w przekładzie Jakuba Wujka”, *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica* 1 (1981) 3–17.
 Buchwald-Pelcowa, P., *Cenzura w dawnej Polsce. Między prasą drukarską a stosem* (Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich 1997).
Centralny Katalog Kartkowy Poloników XVII–XVII w. Biblioteki Narodowej, Lav-Lego, <https://polona.pl/preview/e7628944-9348-4de7-a785-bdda412baabd> [dostęp: 20.07.2024].
 Chodyński, S. [X.S.Ch], „O Biblii w przekładzie polskim ks. Wujka”, *Przegląd Katolicki* 32/18 (1894) 273–276.
 Estreicher, K., *Bibliografia polska* (Kraków: Wydawnictwo UJ 1891–2020) XII–XXXVI.
 Höpfl, H., „Beiträge zur Geschichte der Sixto-Klementinischen Vulgata. Nach gedruckten und undgedruckten Quellen”, *Biblische Studien* 18/1–3 (1912) 1–339.
 Kępińska, A., *Składnia XVI-wiecznych przekładów Ewangelii na język polski*, <https://ewangelie.uw.edu.pl/files/skladnia.pdf> [dostęp: 22.07.2024].
 Komorowska, M., *Piotrkowcykowie. Z dziejów drukarstwa krakowskiego przełomu XVI i XVII wieku* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2023).
 Kossowska, M., *Biblia w języku polskim* (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha 1968) II.
 Nowodworski, M., „O ile jest uzasadnioną u nas potrzeba nowego tłumaczenia Pisma Świętego”, *Pamiętnik Religijno-Moralny (Serya nowa)* 20 (1861) 241–256.

- Pietkiewicz, R., *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim* (Poznań: Pallotinum 2016) I.
- Rubik, T., *Biblia Wujka, Rabba i Grodzickiego. Historia powstania jezuickiego przekładu (ok. 1579–1599) w kontekście kulturowo-konfesyjnym epoki* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2024).
- Rubik, T., „Jan ze Lwowa i Erazm z Rotterdamu. Grecki tekst Nowego Testamentu a pierwodruk (1561) oraz zrewidowana edycja (1575) *Biblii Leopoldy*”, *The Biblical Annals* 13/2 (2023) 363–378.
- Rutkowska, K., „O tekście polskim *Punktów kazań* Konstantego Szyrwida”, *Leksykografja i Leksikologia* 3 (2013) 206–229.
- Szczaniecki, P., *Służba Boża w dawnej Polsce* (Kraków: Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów 2020).
- Sinko, T., „Nowy przekład Ewangelii”, *Czas* 164/70 (1917) 1–2.
- Słownik polszczyzny XVI wieku* (red. S. Bąk et al.) (Wrocław – Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN 1966–2021) I–XXXIX.
- Smereka, W., „Zarys bibliograficzny ważniejszych wydań Biblii ks. Wujka (1593–1950)”, *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 3/1–2 (1950) 64–91.
- Szlagowski, A., *Wstęp ogólny historyczno-krytyczny do Pisma Świętego* (Warszawa: Gebthner i Wolff 1908) II.

